

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI SONRASINDA TÜRK BASININDA FRANSIZ OKULLARI SORUNU (1923-1924)

Arş. Gör. Engin Deniz TANIR*

Öz

“Fransız Okulları Sorunu”, Ocak 1924’te Fransız yönetiminin Türk Hükümeti’ne bir nota vererek, Lozan’da çözüme kavuşturulmuş olan okullar sorununu tekrar müzakere etmek istemesiyle doğmuştur. Sorun, Fransız Katolik misyon okullarının Türk Hükümeti’nin emirlerine uymamasıyla büyümüş ve söz konusu okullar 1924 yılının Şubat-Nisan ayları arasında kapatılmıştır. Okulların kapatılma nedeni, dini simgelerin, özellikle de Katolikliğin alâmet-i farikası olan hacin sınıflardan kaldırılmamasıdır. Sorun, ancak 1924 Ekiminde Türkiye, Fransa ve Vatikan’ın üzerinde uzlaştığı bir formülle aşılmış ve okullar yeniden faaliyete geçebilmiştir. Krizin patlak verdiği aylarda Türk basını gelişmeleri yakından takip etmiş ve hükümetin kararlarının arkasında durarak Fransa üzerinde bir kamuoyu baskısı yaratmaya çalışmıştır. Bu çalışmada öncelikle Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan süreçte yabancı okullar sorununun tarihsel arka planı üzerinde durulmuştur. Daha sonra Türk gazetelerinde çıkan haber ve yorumlar üzerinden devletin ve kamuoyunun Fransız okulları sorununa yaklaşımı incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fransız Okulları Sorunu, Fransız Katolik misyon okulları, Lozan Barış Antlaşması, Türk Basını

Abstract

The French Schools Issue in Turkish Press after Lausanne Peace Treaty (1923-24)

“The French schools issue” has risen when the French government sent a note to the Turkish government for re-negotiations on the subject after the peace treaty of Lausanne where it was settled to a conclusion. This issue escalated when the French catholic missionary schools defied the Turkish government’s commandment and these schools were closed between February-April, 1924. The reason for the closure of these schools is the removal of religious symbols, especially the distinguishing mark of Catholicism, the cross. This issue could be overcome by a formula devised and agreed upon by Turkey, France and Vatican in October 1924. The Turkish press

* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi

has closely followed the proceedings and has tried to create a public influence on the French by supporting the Turkish government's position. In this study, primarily the historical background of the foreign school issue between the Tanzimat and republic period is investigated. Furthermore, the approach of the governments and public opinion towards the "French schools issue" through news and comments in the Turkish press has been scrutinized.

Keywords: *French schools issue, French catholic missionary schools, Lausanne peace treaty, Turkish press*

Giriş

Yeni Türk Devleti, kuruluş aşamasında, Osmanlı Devleti döneminde yabancılar tarafından açılmış çok sayıda eğitim kurumunu devralmıştı. Büyük çoğunluğu Katolik ve Protestan misyoner toplulukları tarafından yönetilen bu okullar, milli ve laik temeller üzerine oturtulmak istenilen Türk eğitim sistemiyle bağdaşmıyordu. Bu durum, daha Cumhuriyetin ilk yılı dolmadan, o zamana kadar Türk eğitim düzeninin temeli olan medreselerle birlikte yabancı okulları da önemli bir tartışma konusu haline getirdi. Çok parçalı eğitim sistemini bir merkezde toplayan, ama esas olarak dini temelli eğitim düzenine son vermeyi amaçlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarıldığı 1924 yılı, yabancı okullar açısından da bunalımlı bir geçiş dönemi oldu. 1923-1924 ders yılı içinde Maarif Vekâleti'nin emirlerine uymayan çok sayıda yabancı okul kapatıldı. Bu durumdan en fazla etkilenen kurumlar, Fransız Katolik misyon okulları oldu. Yabancı okulların milliyetçi Türk yönetimi ile gelecekteki ilişkilerinin şekillendiği 1924 yılında, Türk basını, ihtilafın baş aktörü konumundaki Fransız okullarına sütunlarında geniş yer ayırdı. İşte bu çalışmada Fransız okulları sorunu, devletin ve kamuoyunun konuya bakış açısını yansıtmaları bakımından önemli veriler sunan Türk gazetelerinden yararlanılarak incelenmeye çalışılacaktır.¹ Ancak, Fransız okulları sorununu Türk basınına yansıdığı şekliyle incelemeye geçmeden önce, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte yabancı okullar sorununun tarihsel arka planına bakmak gerekir.

Yabancı Okullar Sorununun Hukuki ve Siyasi Temelleri

Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrasında Batı'nın siyasi, iktisadi ve mali etkisinin yanı sıra kültürel etkisine de açık hale gelen Osmanlı topraklarında, 1840'lı yıllardan itibaren çok sayıda yabancı okul açıldı.

¹ Mustafa Ergün, Atatürk Devri Türk Eğitimi adlı kitabında 1924'te yabancı okullar sorununa ilişkin yaşanan gelişmeleri Türk basını üzerinden incelemiştir. Ergün'ün ana hatlarıyla değindiği yabancı okullar sorununun baş aktörü olan Fransız okulları bu çalışmanın temel odağı olacaktır. Bkz. Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., 1982, s.55-61.

Açılan okulların büyük çoğunluğu Batılı misyonerlerce yönetilen misyon okullarıydı. Bunlardan başka, bireysel girişimlerle ya da laik örgütler kanalıyla kurulan az sayıda laik öğretim kurumu da vardı.² Osmanlı ve yabancı devlet arşivleri, misyon arşivleri ve başkaca istatistiklere dayanan çalışmalar dikkate alındığında, I. Dünya Savaşı'nın arifesinde toplam yabancı okul sayısının 1.000'in, bu okullara devam eden toplam öğrenci sayısının da 100.000'in üzerinde olduğunu söylemek mümkündür.³

Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden ilk 30 yılda, Bâb-ı Âli, yabancı okulların hızla yayılmasına yönelik herhangi önleyici bir politika

² Örneğin İtalyanlar *La Società nazionale Dante Alighieri* adını taşıyan laik bir örgüt kanalıyla Osmanlı topraklarında faaliyet göstermiştir. Bu örgütün faaliyetleri hakkında bkz. Daniel J. Grange, *L'Italie et la Méditerranée (1896-1911): Les Fondements d'une politique étrangère*, C.1, Rome, École Française de Rome, 1994, s.690-695. Fransızlar ise 1902'de kurulan *Mission Laïque Française* örgütü vasıtasıyla laik Fransız öğretim kurumlarını yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu örgütün kuruluşu ve Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. André Thévenin, *La Mission laïque française à travers son histoire 1902-2002*, Paris, Mission Laïque Française, 2002, s.10-121. Ayrıca bkz. Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, C.1, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930, s.151-152.

³ Tüm yabancı okullar hakkında bilgi veren ve büyük ölçüde Osmanlı arşivlerinden yararlanan Şamil Mutlu'ya göre, 1905'te imparatorluk sınırları içinde 850-900 yabancı okul bulunmaktadır. Bkz. Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, 2.B., İstanbul, Gökkuşe, 2005, s.375-377. Osmanlı arşivlerinden ve bazı yabancı kaynaklardan yararlanan Adnan Şişman'ın sunduğu verilere göre 20. yüzyıl başlarında İmparatorluk sınırları içindeki yabancı okul sayısı 1500'ün üzerindedir. Bkz. Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, ss.91-94, 303-311, 331, 349, 351-358. Çeşitli araştırmacıların sadece Amerikan ve Fransız okullarına ilişkin sundukları veriler bile yabancı okulların toplam sayısının 1.000'den fazla olduğunu, bu okullarda okuyan öğrenci sayısının ise 100.000'in üzerinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Amerikan misyoner örgütü *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM)'in 1900'deki yıllık raporuna göre, bu tarihte sadece Anadolu'da 417 Amerikan okulunda 17556 öğrenci öğrenim görmektedir. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 3.B., Ankara, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s.122. World's Missions'ın 1914 tarihli istatistiklerine göre ise, Osmanlı topraklarında 675 Amerikan okulunda 34317 öğrenci öğrenim görmektedir. Samuel T. Dutton, "Education in the Turkish Empire", *Reconstruction in Turkey. A Series of Reports Compiled for the American Committee of Armenian and Syrian Relief*, ed. William H. Hall, New York, y.y., 1918, s.40. Burrows, 1914'te Ortadoğu'da 100.000'in üzerinde öğrencisiyle 500'den fazla Fransız okulu bulunduğunu belirtir. Mathew Burrows, "'Mission civilisatrice': French Cultural Policy in the Middle East, 1860-1914", *The Historical Journal*, Vol. 29, No.1, March 1986, s.110. Shorrock, 20. yüzyıl başında, Osmanlı topraklarında Fransız Hükümeti'nin mali destek verdiği toplam 526 misyoner okulunda 58.367 öğrencinin eğitim gördüğünü belirtir. William I. Shorrock, "The French Presence in Syria and Lebanon before the First World War, 1900-1914", *Historian*, Vol.34, No.2, February 1972, s.295.

geliştirmedi. Devlet, ilk defa 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yabancı okulların hukuki statüsünü ve açılma koşullarını belirleyerek, bunların İmparatorluk sathında hızla çoğalmasını önleyecek tedbirler aldı.⁴

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde, toplumsal ayrışmaya hizmet ettiği düşünülen yabancı okullar, devletin geleceği açısından endişe uyandırıcı bir tehdit unsuru olarak görülmeye başladı. 1880'ler ve 1890'lar boyunca Abdülhamid yönetimi, yabancı misyon okullarının sayısını ve özellikle Müslümanlar üzerindeki etkisini sınırlandırmaya yönelik girişimlerde bulundu.⁵ Fakat yabancı okulları denetim altına alma çabaları başarıya ulaşamadı. Zira, Batılı devletler Osmanlı yönetimi ile ihtilafa düştükleri her durumda, okullarını kapitülasyonların temelini oluşturan *haric-ez-memleket* (ülke dışılık)⁶ ilkesine dayanarak koruyorlardı.⁷ Başka bir deyişle, yabancı okulların açılması ve faaliyetlerinin devamı hukuki açıdan Osmanlı mevzuatına tâbi bir iç mesele olduğu halde⁸, fiiliyatta bu kurumlar Batılı devletlerin diplomatik müdahaleleri nedeniyle bir nevi dokunulmazlık kazanmışlardı. Bu diplomatik koruma sayesinde ki, pek çok yabancı okul Osmanlı makamlarından resmi izin belgesi alma şartına bile uymadan ruhsatsız faaliyet göstermeye devam edebiliyordu.⁹

⁴ Nizamnamenin 129. maddesinde özel okul açmak için gereken koşullar sıralanıyordu. Buna göre, özel okullarda öğretmenlik yapacakların elinde Maarif Nezareti tarafından ya da mahallî maarif idaresi tarafından verilmiş bir şahadetname bulunması; bu okullarda ahlak kurallarına ve politikaya aykırı ders okutturulmaması, bunun sağlanması için ders programları ve kitaplarının Maarif Nezareti ya da mahallî maarif idaresi ve vali tarafından tasdik edilmesi; ayrıca okulun açılabilmesi için İstanbul'da Maarif Nezareti, vilayetlerde ise valiliklerden ruhsat alınması şart koşulmuştu. Yeni açılacak okulların açılması ve açılmış olanların ise devamına izin verilmesi ancak bu üç koşulun her birinin yerine getirilmesi ile mümkün olacaktı. Aksi takdirde okullar kapatılacaktı. Bkz. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2007)**, 11.B., Ankara, Pegem A Yay., 2007, s.173; A. Gündüz Ökçün, "Yabancıların Türkiyede Okutma Hürriyeti", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, 1959, s. 141-142; Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, s.487.

⁵ II. Abdülhamid'in yabancı okulları sınırlandırmaya ve onların Müslüman kesim üzerindeki etkilerini kırmaya yönelik girişimleri hakkında bkz. Hans-Lukas Kieser, **İskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, 2.B., İstanbul, İletişim Yay., 2005, s.234-264; Benjamin C. Fortna, **Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde İslam, Devlet ve Eğitim**, İstanbul, İletişim Yay., 2005, s.75-86.

⁶ Haric-ez-memleket, bir memlekette iken hükmen başka bir memlekette sayılma durumu için kullanılan hukuki bir terimdir. Bkz. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, haz. Ferit Devellioğlu, 24.B., Ankara, Aydın Kitabevi Yay., 2007, s.331.

⁷ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, 2.B., çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002, s.128.

⁸ Ökçün, **a.g.m.**, s.141.

⁹ Yorulmaz, 19. yüzyıl sonlarında ruhsatsız çalışan yabancı okul sayısının toplamda 387'yi bulduğunu belirtir. Şerife Yorulmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ruhsatsız Okullaşma:

Abdülhamid yönetimi 1901’de, Lorando-Tubini alacakları meselesinden¹⁰ çıkan ve Fransız donanmasının Midilli adasını işgaline kadar varan bir ihtilaf sonucunda, Fransa tarafından bir anlaşma yapmaya zorlandı. Bu anlaşma ile Osmanlı Hükümeti Fransa’ya ait ya da Fransız himayesi altında bulunan ve resmen tanınmamış çok sayıda eğitim, sağlık, din ve hayır kurumunu tanımak zorunda bırakıldı.¹¹ Bir kaç sene içinde, söz konusu anlaşmayı emsal gösteren diğer Batı devletleri de kendi himayeleri altındaki kurumların varlığını Osmanlı Devleti’ne kabul ettirdiler.¹² Bu ikili anlaşmalarla birlikte, konu artık Osmanlı mevzuatına tâbi bir iç hukuk meselesi olmaktan da çıkmış oldu. Fransa, daha sonra 1913 tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşması ile 1901’de elde ettiği imtiyazları daha ileri bir noktaya taşıdı.¹³ Ancak bu anlaşma I. Dünya Savaşı’nın başlaması nedeniyle uygulanamadı.¹⁴

1914 öncesindeki tabloya bakıldığında, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nden itibaren devletin yabancı okulları Osmanlı eğitim sisteminin bir parçası haline getirme çabasının açık bir başarısızlığa uğradığı görülmüyordu. I. Dünya Savaşı yılları ise, devlete siyasi ve diplomatik baskılara maruz kalmadan yabancı okullara karşı ciddi tedbirler alma fırsatı sundu. Kasım 1914’te İtilaf Devletleri’nin tabiiyetinde bulunan yabancı okullar kapatıldı.¹⁵ Yabancı okulların serbestçe hareket etmesini sağlayan kapitülasyonların 1914’te tek taraflı olarak kaldırılmasından sonra, İttihat ve Terakki Hükümeti 1915’te Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’ni yayımlayarak yabancı özel okulların açılmasını zorlaştırıcı hükümler getirdi. Ancak savaş yıllarında çok sayıda yabancı okul kapatılmış olduğundan talimatname hükümleri geniş bir uygulama alanı bulamadı.¹⁶

Osmanlı Devleti’nin savaşta mağlup olması ve 30 Ekim 1918’te Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra, 1914’te savaş nedeniyle ülke dışına çıkarılmış İtilaf Devletleri tabiiyetindeki pek çok misyoner

19. Yüzyılda Açılan Gayrimüslim ve Yabancı Okullar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu Batı**, C.13, No.54, (Ağustos, Eylül, Ekim 2010), s.185-188.

¹⁰ Lorando-Tubini alacakları meselesi hakkında bkz. Mutlu, **a.g.e.**, s.151-155.

¹¹ Ökçün, **a.g.m.**, s.142.

¹² Mutlu, **a.g.e.**, s.378.

¹³ **A.g.e.**, s.167-193.

¹⁴ **A.g.e.**, s.195.

¹⁵ 19 Teşrin-i Evvel 1914 tarihli Tasvir-i Efkar gazetesindeki habere göre Fransız, Rus ve İngiliz okullarına hükümet tarafından 17 Teşrin-i Evvel 1914’te hükümet tarafından gönderilen resmi bir yazıyla kapatıldıkları bildirilmişti. “Ecnebi Mekteplerinin Seddi, **Tasvir-i Efkar**, 19 Teşrin-i Sani 1914, s.3.

¹⁶ Mekâtib-i Husûsiye Talimâtname’sinin I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarında faaliyete devam eden Alman, Avusturya-Macaristan ve Amerikan okullarına ne ölçüde uygulandığı ayrı bir araştırma konusu yapılabilir.

Osmanlı topraklarına geri dönerek misyon faaliyetlerinin en önemli unsuru olan okullarını yeniden açtılar. Bunlar arasında, savaştan önce Osmanlı topraklarında büyük bir etkinlik gösteren Fransız Katolik misyon okulları önemli bir yer tutuyordu. Mondros Mütarekesi'nin çizdiği sınırlar içinde kalan Osmanlı toprakları esas alındığında, 1914'te, 151'i misyoner eğitim kurumu olmak üzere toplam 163 Fransız okulunda yaklaşık 26.000 öğrenci öğrenim görüyordu.¹⁷ Mütarekenin ardından 1914 rakamlarına ulaşılmasa da, Fransa'nın desteği ve misyonerlerin gayretleriyle 1922'de, 20.000'in üzerinde öğrenciye eğitim veren 80 kadar Fransız okulu faaliyete geçmişti.¹⁸ Bu okulların büyük bir çoğunluğu işgal altındaki başkent İstanbul'da, diğerleri ise yine işgalin hüküm sürdüğü Trakya ve Batı Anadolu'da bulunuyordu. Anadolu'nun iç kısımlarında ise durum biraz farklıydı. Bağımsızlık mücadelesini Ankara'dan yürüten TBMM Hükümeti yabancı okullara sıcak bakmıyordu. Hatta, bu okulları güvenlik açısından bir tehdit unsuru olarak görüyordu.¹⁹ Nitekim TBMM Hükümeti, Aralık 1920'de, Amerikan okulları hariç olmak üzere, kendi egemenlik alanında bulunan tüm yabancı okulları kapattı.²⁰ Bu karardan en fazla etkilenen eğitim kurumları Fransız misyon okullarıydı.²¹ Her ne kadar Fransa ile TBMM Hükümeti

¹⁷ Paul Sylvere, "Les Ecoles françaises en Turquie", *Le Correspondant*, T.301, No.1517, (10 Déc. 1925), 642-643. Le Temps gazetesinin Türkiye muhabiri Paul Gentizon, 1914 yılında 130 Fransız okulunda 24.270 öğrencinin öğrenim gördüğünü kaydeder. Bkz. P. Gentizon, "L'Action Intellectuelle de la France en Turquie", *Le Temps*, 27.12.1922, s.2.

¹⁸ Bkz. Archives du Ministère des Affaires Etrangères, La Courneuve (AMAE), Série E Levant, 1918-1929, Turquie, Vol. 179, "Ecoles Françaises en Turquie" başlığını taşıyan 12.1.1924 tarihli rapor, s.1. Paul Gentizon, 1922 Mayıs'ında 71'i İstanbul, 7'si Trakya ve 35'i Anadolu'da olmak üzere, Türkiye'de toplam 113 Fransız okulunda 21.249 öğrencinin öğrenim gördüğünü kaydeder. Paul Gentizon, "L'Action intellectuelle de la France en Turquie", *Le Temps*, 27.12.1922, s.2.

¹⁹ Dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet (İnönü) Bey, 1920 yılında TBMM'deki konuşmasında Antep'teki Amerikan Koleji'nin Fransızlarca "üss-ül-hareke" olarak kullanıldığını söylemiştir. Bkz. Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.148-149.

²⁰ Eskişehir'deki Fransız okulunun 11 Aralık 1920'de Ankara'nın emriyle kapatıldığını yazan Babot, bu emrin Anadolu'daki tüm yabancı okullara yönelik alındığını belirtir. Bkz. Christiane Babot, *La mission des Augustins de l'Assomption à Eski-Chéhir 1891-1924*, İstanbul-Strasbourg, Les Éditions Isis, 1996, s.92. Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 25 Mart 1921 tarihli nüshasında çıkan bir habere göre, Ankara Hükümeti'nin Amerika ile yakın ilişkilerde bulunmak arzusu nedeniyle Anadolu'daki bütün yabancı okulları kapatmış olduğu halde Amerikan okullarında eğitime devam edilmesine izin verdiği kaydedilmektedir. "Amerikan Mektepleri Rum ve Ermeni Tahrifatına Ocaklık Ediyorlar", *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Mart 1921, s.2.

²¹ İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'nin 15 Mart 1921 tarihli telgrafına göre Sivas, Amasya ve Merzifon'da Cizvit rahiplere ait okullar kapatılmış, misyonlara ait tüm binalara el koyulmuştu. Samsun, Trabzon, Harput, Eskişehir ve Konya'daki Fransız misyoner okulları da kapatılmıştı. AMAE, Série E Levant, 1918-1929, Turquie, Vol.122,

arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması'na bağlı ek mektuplardan biriyle "Türkiye'nin çıkarlarına ve Türk yasalarına aykırı herhangi bir propagandaya ya da harekete girişmemeleri" kaydıyla "Fransız okullarının Türkiye'deki varlıklarını sürdürecekleri"²² kabul edilse de, bu anlaşma Anadolu'daki Fransız okullarının durumunda ciddi bir değişikliğe yol açmadı.

1922 yılı başlarında Maarif Vekâleti'nin TBMM İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı ile yaptığı resmi yazışmalar, Vekâlet'in Anadolu'da yabancıların yeni özel okul açma taleplerine sıcak bakmadığını ve bu okullara karşı önemli kısıtlamalar getiren 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'ni yürürlükte tuttuğunu gösteriyordu.²³ Bu talimatname hükümlerinin Ankara Hükümeti tarafından sıkı bir biçimde uygulanmak istenmesi diplomatik koruma altındaki yabancı okulların özerkliğinin de son bulması anlamına geliyordu. Nitekim, 15 Mart 1922'de İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği bir mektup, İstanbul'daki Fransız misyonerlerinin, okullarını Türk denetimine açacak söz konusu talimatnameden duydukları endişeyi ve okulları için eskiden olduğu gibi mutlak bir öğretim serbestisi talep ettiklerini açıkça ortaya koyuyordu.²⁴ Ankara Hükümeti'nin yabancı okullara yönelik uygulamaları karşısında Fransa'nın statükonun devamından yana tavrı, okullar konusunun yakın bir gelecekte ciddi bir sorun haline gelebileceğinin işaretlerini taşıyordu.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Ankara Hükümeti'nin yabancı okullar üzerinde mutlak bir denetim sağlama isteği daha görünür hale geldi. 1922-1923 ders yılı başından itibaren, Fransız okulları Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi hükümlerine uygun davranmamaları halinde kapatılacakları yönünde resmi yazılarla uyarıldılar. Adana ve Mersin'deki Fransız okulları Türk yasalarına uymadıkları, idari ve eğitimsel nitelikteki denetimleri kabul etmedikleri gerekçesiyle 1922 Aralık ayı başlarında kapatıldı.²⁵ 1922-1923 ders yılı boyunca Fransız okulları, Türk makamları ile

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'nin Paris'e gönderdiği 15.3.1921 tarihli telgraf.

²² İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C.1, 3.B., Ankara, TTK, 2000, s.58.

²³ Maarif Vekili Mehmed Vehbi (Bolak)'ın TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne gönderdiği 4 Kanunusani 1338 (1922) tarihli yazı. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA), 030.10/143.21.1.

²⁴ Centre des archives diplomatiques de Nantes (CADN), Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 15.3.1922 tarihli mektup.

²⁵ Adana Valisi Rafet Bey, 30 Kasım 1922'de Kilikya'daki Fransız Misyonu Şefi Mösyö De Sandfort'a gönderdiği resmi yazıyla Adana'daki Fransız okullarının kapatıldığını tebliğ etmişti. AMAE, Série E Levant, 1918-1929 Turquie, Vol.183, s.10-11. Mersin'deki Fransız

Fransız yetkililer arasında sıklıkla müzakere edilen bir anlaşmazlık konusu olmaya devam etti. İşin özüne bakıldığında, sorun okullara uygulanacak hukuki rejimin ne olacağı üzerinde düğümleniyordu. Fransa, hukuki statülerini netleştirerek okulları için belli bir özerklik alanını korumak isterken, Ankara Hükümeti konuyu tamamen bir iç mesele olarak görmekteydi. Bu sorun, Lozan'daki barış görüşmelerinin de gündem maddelerinden biri olacaktı. Konferansın açılmasından bir gün sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde görüşlerine yer verilen Maarif Vekili Safa Bey, Ankara'nın yabancı okullara ilişkin algısını ve bu kurumlara karşı politik tavrını çok açık bir şekilde ortaya koyuyordu.²⁶

“Biz memleketteki ecnebi müessesatına karşı maziye katiyen unutmuzdur. Bütün dünyaca kabil-i inkâr değildir ki bu müessesat şimdiye kadar memleketimizde maatteessüf samimi bir maksatla çalışmamışlardır. Memleketi inhilale [dağılma] sevk eden, muhtelif yerlerde şûriş [kargaşa] ve isyan çıkaran unsurların bir çoğunu bu mekteplerin yetiştirdiği insanlar teşkil etmektedir ve denilebilir ki bu müessesat en çok bununla uğraşmış ve Türkiye devletini tahrip etmek için bir gün mesaisinden geri kalmamıştır... artık eski oyunların tekrar edilmesi imkânsızdır. Onun için memleketimizde yaşamak isteyen her ecnebi müessesesi kanunlarımıza ve mektepler hakkında koymuş olduğumuz ve koyacağımız esasata harfiyen riayet edeceklerdir ve bu esasata riayet edilip edilmediğini daimi surette teftiş ve murakabe etmek en büyük hakkımız ve bir dakika olsun gözden kaçırmayacağımız bir esastır ... kendi kafamıza, kendi zihniyetimize uymayan müessesati yaşatmamakta serbestiz. Bunu bir kere daha bütün dünyaya iletmek faideli olur kanaatindeyim.”

Geçmişteki zararlı faaliyetleriyle Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında etkin rol oynadıkları yönündeki kanaatine rağmen, yeni Türk yönetimi yabancı okulları kapatma niyetinde değildi. Ancak bu kurumların varlığını sürdürebilmesi mevcut Türk yasalarına ve gelecekte yapılacak yeni düzenlemelere uyma şartına bağlıydı. Türk makamlarının yabancı okullar üzerinde denetim ve teftiş hakkı da olmazsa olmaz bir koşul olarak ileri sürülüyordu. Lozan Konferansı'nda Türk heyetinin savunacağı esaslar da bunlar olacaktı.

okulları 7 Aralık 1922'de kapatılmışlardır. Bu kararı protesto eden Mersin Fransız Misyonu temsilcisi A. Graullé'nin Mersin Kaymakamı'na gönderdiği 7.12.1922 tarihli protesto yazısı için bkz. AMAE, Série E Levant, 1918-1929 Turquie, Vol.183, s.88.

²⁶ “Mülkümüzde Ecnebi Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i Sani 1922.

Lozan Barış Antlaşmasında Yabancı Okullar Sorununa Getirilen Çözüm

Lozan Konferansı'nda yabancı okullara uygulanacak hukuki rejim sorunu, üzerinde kolay anlaşmaya varılamayan konulardan biri oldu. Müttefiklerin Türkiye'de bulunan din, öğretim, sağlık ve hayır kurumlarının Osmanlı döneminde sahip olduğu ayrıcalıklarının sürdürmesine yönelik taleplerine direnen Türk heyeti, konferansın ikinci devresinde (23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923) yapılan müzakereler sonucunda büyük ölçüde kendi görüşünü kabul ettirmeyi başardı. Sonuçta Türkiye'de yabancılara ait din, öğretim, sağlık ve hayır kurumlarına ilişkin sorun, sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan kurumlarını kapsayacak şekilde, bu üç devletin temsilcilerine İsmet Paşa tarafından gönderilen birer mektupla çözüme kavuşturuldu.²⁷ Ortak içeriğe sahip bu mektuplar Lozan'da 24 Temmuz 1923'te imzalanan Yerleşme [İkâmet] Sözleşmesine bağlıydı. Bu sözleşmeyle birlikte ona bağlı mektupların yürürlük süresi yedi yıldır.²⁸ Mektupların içeriği ise şöyleydi:²⁹

“Lozan'da bugünkü tarihle imzalanan Yerleşme Sözleşmesine dayanarak ve bu Sözleşmeye eklenecek olan Bildiri yerine mektuplar konulmasına ilişkin olmak üzere Birinci Komitenin 19 Mayıs 1923 tarihli oturumunda alınmış karar uyarınca, Türkiye'de 30 Ekim 1914 gününden önce varlığı tanınmış ve Fransa uyrukluğunda olan din ve öğretim kurumlarıyla, sağlık ve hayır kurumlarının varlığının tanınacağını Hükümetim adına, bildirmekle onur duyarım; Türk Hükümeti, Barış Antlaşmasının imzalandığı tarihte Türkiye'de bulunan benzer öteki Fransız kurumlarının durumunu düzenli kılmak üzere, bunları iyi niyetle inceleyecektir.

Her çeşit mali yükümler [vergiler] bakımından, yukarıda sözü geçen kurumlar, benzer Türk kurumlarıyla eşit düzeyde işlem göreceklere ve Türk kurumlarına uygulanan kamu düzeni hükümleriyle kanun ve nizamlara bağlı olacaklardır. Bununla birlikte, şurası kararlaştırılmıştır ki, Türk Hükümeti, işbu kurumların işleyiş şartlarını ve okullar bakımından da, bunların öğretimlerinin uygulama açısından örgütlenmesini dikkate alacaktır.”

²⁷ Lozan Barış Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra, 6 Ağustos 1923 tarihinde yapılan bir anlaşma ile Türkiye'deki Amerikan kültürel ve dini kurumları da yeni Türk devleti tarafından tanınmıştır. Bkz. Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Ankara, TTK, 1999, s.57.

²⁸ Ökçün, **a.g.m.**, s.157.

²⁹ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, C.1, Kitap 2, çev. Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1973, s.259.

Yeni Türk hükümeti bu düzenleme ile Türkiye’de bulunan yabancı kurumlara karşı uluslararası bir sözleşmeden doğan yükümlülüğünü oldukça dar bir kapsamda tutmayı başardı. Her şeyden önce, yapılan düzenleme Müttefiklerin bu konudaki ısrarına rağmen Yerleşme Sözleşmesi maddeleri içine alınmadı. İkinci olarak, Lozan mektuplarıyla yapılan tanınmanın kapsamına yalnızca İngiliz, Fransız ve İtalyan uyruklu din, öğretim, sağlık ve hayır kurumları girdi. Üçüncü olarak, Lozan mektuplarının yürürlüğünün dolmasından sonra Türkiye’nin söz konusu kurumlar karşısında uluslararası sözleşmelerden doğan hiçbir yükümlülüğünün kalmayacağı tespit edilmiş oldu.³⁰ Mektubun son cümlesindeki “Türk hükümetinin bu kurumların işleyiş şartlarını ve okullar bakımından da bunların öğretimlerinin uygulama açısından örgütlenmesini dikkate alacağı” taahhüdü ise, yabancı kurumlara Müttefiklerin Türk tarafından beklediği ödümlerin çok altında kalan bir koruma sağlıyordu.

Türkiye’deki okul varlığını korumak isteyen Fransa, mektuplar yoluyla yapılan bu düzenlemede aradığı kesin hukuki güvenceleri bulamadı. Nitekim, Türk makamları ile Fransız yetkililerin okulların hukuki durumuna ilişkin yorum farkları, Lozan’da çözüme kavuşturulmuş gibi görünen okullar sorununu 1923-1924 ders yılı başından itibaren Türk-Fransız ilişkilerinin önemli gündem maddelerinden biri haline getirecekti.

Lozan’dan Sonra Türk Basınında Fransız Okulları Sorunu

Lozan’da varlığı tanınan yeni Türk yönetimi milliyetçi bir ideolojiye sahipti. Modern bir ulus-devlet yaratmayı hedefliyordu. Bunun için de, her şeyden önce bu yeni siyasal örgütlenme modelini benimseyecek millî değerlerle donanmış yeni bir ulusun inşa edilmesi gerekiyordu. Yeni ulusun inşasında en önemli vasıta ise millileştirilmiş bir eğitim sistemi ve devlet denetiminde resmi ideolojiyi topluma aktaracak okullar olacaktı. Ancak İmparatorluktan devralınan çok parçalı eğitim sistemi ve farklı tipte okullarla bu hedefin gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Doğaldır ki, Lozan’da yeni Türk devletinin varlığını tanıdığı yabancı okullar da devletin arzu ettiği yeni toplumu yaratmaya hizmet edecek kurumlar olarak görülüyorlardı. Osmanlı yönetimi, devlete karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu bu kurumları diplomatik koruma zırhı nedeniyle denetim altına almayı başaramamıştı. Yeni Türk yönetimi ise Osmanlı’nın

³⁰ Bu konuda bkz. Hıfzı Timur, “Türkiye’de Bulunan Yabancıların Okuma ve Okutma Hürriyeti Bakımından Durumu”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 11, Sayı 1-2, (1945), s.281-287; Cemal Şanlı, “Türkiye’deki Yabancı Dini, İlmî, Hayri Kurumların Hukuki Durumu ve Gayrimenkul İktisapları”, **Prof. Dr. Hıfzı Timur’un Anısına Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1979, s.848-857; Ökçün, **a.g.m.**, s.149-158

yapamadığını yaparak yabancı okulları denetim altına alma ve bu kurumları kuruluş aşamasındaki Türk milli eğitim sisteminin bir parçası haline getirme konusunda kararlıydı. Henüz Mart 1923'te, Lozan'daki müzakerelerin kesintiye uğramış olduğu bir sırada, Maarif Vekâleti yabancı okulların ders programlarına, öğretim kadrolarına ve hatta bütçelerine etki edecek önemli bir müdahalede bulunmuştu. Akşam gazetesi, 27 Mart 1923 tarihli haberinde, Maarif Vekâleti'nin yabancı okullarda Türkçe eğitime başlanması için emir verdiğinden söz ediyordu. Buna göre, Türk lisanı ile öğretim yapılmayan yabancı okullarda Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası dersleri Türk öğretmenler tarafından öğretilecek; haftalık ders programında Türkçeye ayrılacak ders saati yabancı ilköğretim okulları için [dört], ortaöğretim okulları içinse [iki] saatten aşağı olamayacak; söz konusu dersler için tayin edilecek Türk öğretmenlerin maaşlarını yabancı okullar kendi bütçelerinden karşılayacaklardı.³¹ Aslında, 1914 öncesinde de Türk dili bazı yabancı okullarda zorunlu, bazılarında ise seçimlik bir ders olarak öğretiliyordu.³² Kimi okulların öğretim kadrosunda Türk öğretmenler de bulunuyordu.³³ Ancak öğretmenlerin seçiminde ve Türkçe dersinin zorunlu tutulmasında karar verici olan Osmanlı makamları değil, okul idarelerinin kendisiydi. Oysa, bu düzenlemeyle birlikte tüm yabancı okullar ders programlarında Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerine yer vermek ve ilk defa Maarif Vekaletince belirlenecek Türk öğretmenleri okullarında çalıştırmak zorunda bırakılıyorlardı.

1923 yılı yaz aylarından itibaren Türkiye'deki yabancı okullarla gayri-Müslim cemaat okullarına ilişkin gelişmeler, özellikle İstanbul basınının

³¹ "Ecnebi Mekteplerde Türkçe Tedrisat", **Akşam**, 27 Mart 1923, s.2. Akşam gazetesinin haberinde yabancı okullarda Türkçeye ayrılacak ders saati yabancı ilköğretim okulları için iki, ortaöğretim okulları için ise dört saat olarak belirtilmiştir. Ancak bu düzenlemenin temeli olan Mekâtib-i Husûsiye Talimâtname'sinin altıncı maddesinde "Türkçe, sunûf-ı ibtidâiyede haftada 4 saatten ve sunûf-ı tâliye ve âliyyede 2 saatten dîn olmayacaktır" denilmektedir. Bkz. **Özel Okullar Mevzuatı**, İstanbul, Yeni Matbaa, 1954, s.4.

³² 1912 yılında Osmanlı topraklarındaki Fransız okullarını gezerek bu kurumlara ilişkin bir rapor hazırlayan gazeteci-yazar Maurice Pernot, İstanbul'daki pek çok Fransız okulunda Türk dilinin zorunlu dersler arasında yer aldığını kaydetmektedir. Bkz. Maurice Pernot, **Rapport sur un voyage d'étude à Constantinople, en Egypte et en Turquie d'Asie (Janvier-Août 1912)**, Paris, [t.y.], s.2-18. Türkçe dersinin İstanbul'daki bazı Fransız okullarında zorunlu hale gelmesi 20. yüzyıla ait bir olgu olmalıdır. Zira, Kadıköy Saint-Joseph Koleji gibi seçkin bir kurumda bile Türkçe dersinin etkin bir şekilde öğretimine ancak 20. yüzyıl başlarında geçilmiştir. Bkz. Frère Ange Michel, **Saint-Joseph'in Öyküsü-1 (1870-1923)**, çev. Demir Alp Serezli, İstanbul, Saint-Joseph Lisesi Eğitim Vakfı, 2002, s.84-85.

³³ Kadıköy Saint Joseph Koleji bu okullardan biriydi. Bkz. Frère Ange Michel, Demir Alp Serezli, **Saint-Joseph'in Öyküsü-2 (1923-1968)**, İstanbul, Saint Joseph Lisesi Eğitim Vakfı, 2006, s.25.

sütunlarına taşıdığı konulardan biri haline geldi. Maarif Vekâleti'nce yabancı okullarda görevlendirilecek Türk öğretmenlerin belirlenmesi süreci, en çok haberleştirilen konuların başında geliyordu. Mesele eğitim siyaseti açısından önemliydi. Zira, yabancı okullarda Türk öğrenciler de okumaktaydı.³⁴ Maarif Vekâleti Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası gibi öğrencilere ulusal bilinç kazandırmada büyük önem taşıyan dersleri etkin bir şekilde öğretmek arzusuyla yabancı okullara nitelikli öğretmenler tayin etmek istiyordu. Nitekim İstanbul Maarif Müdürü Saffet Bey, İkdâm gazetesini yazarlarından biriyle yaptığı mülâkatta, yabancı okullara tayin edilecek öğretmenlerde ne gibi vasıf ve meziyetler arandığı sorusuna, yabancı ve gayr-i Müslim okullarında Türkçe, tarih ve coğrafya öğretimi yapacak olan öğretmenlerin resmi okullardaki öğretmenlerden hiçbir farkı bulunmadığı; onlarda aranan vasıf ve meziyetlerin bunlarda fazlasıyla aranacağı; çünkü meselenin tamamıyla bir memleket meselesi olduğu yanıtını vermişti.³⁵ Tayin edilecek Türk öğretmenlerde öğrenim düzeyi bakımından aranan şartlara da değinen Saffet Bey, ortaöğretim okullarında söz konusu dersleri okutacakların yüksek öğrenim; ilköğretim okullarında ders vereceklerin ise ortaöğretim kurumlarını tamamlamış olmaları gerektiğini dile getirmişti.³⁶ Saffet Bey, bir ya da daha fazla yabancı dil bilen, dil ve edebiyatta, tarih ve coğrafyada uzmanlık ve ün sahibi olan kişilerin de doğal olarak diğerlerine tercih edileceğini sözlerine eklemişti.³⁷

Meselenin bir diğer yönü, yabancı ve gayr-i Müslim okullarında³⁸ öğretmen istihdamı açısından önemli bir kontenjanın oluşmasıydı. İstanbul gazeteleri, meselenin öğretmen piyasasını ilgilendiren bu yönüne daha fazla eğildiler. İstanbul'daki eğitim kamuoyunu yakından ilgilendiren ve şikayetlere³⁹ de konu olan yabancı okullara Türk öğretmenlerin tayini

³⁴ Maarif ileri gelenleri, hatta subaylar bile Robert Kolej, Saint Joseph, Notre Dame de Sion gibi İstanbul'un prestijli yabancı okullarına çocuklarını kaydettirmekte tereddüt göstermiyorlardı. Bu konuda ilgi çekici bir örnek İtilaf Kuvvetleri'nin İstanbul'dan çekilmesinin ardından 6 Ekim 1923'te İstanbul'a giren Türk birliklerinin başındaki General Şükrü Nail Paşa'nın şehre geldiği günün ertesinde kızı Saadet'i Pangaltı Notre Dame de Sion'a, oğlunu ise Kadıköy Saint Joseph kolejine kaydettirmesidir. Saadet Özen, **Yüz Elli Yılın Tanığı Notre Dame de Sion**, 2.B., İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2006, s.118.

³⁵ "Maarif Müdürü Saffet Bey'in Beyanati", **İkdâm**, 6 Ağustos 1923, s.4.

³⁶ Aynı yer.

³⁷ Aynı yer.

³⁸ Gazete haberlerinde "ecnebi" ve "gayr-i Müslim" terimleri pek çok defa birbiri yerine ya da biri diğerini kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle Türk öğretmenlerin tayinine ilişkin haberlerde "ecnebi mektepler", yani yabancı okullar terimi kullanıldığında, bunun aynı zamanda gayr-i Müslim okullarını da kapsadığı şüphesizdir.

³⁹ Tanin gazetesinin 3 Aralık tarihli haberinde Darülfünun ve Mülkiye mezunları ile ihtiyat zabitlerinden oluşan sekiz gencin, Maarif idaresinin izlediği yol dolayısıyla haklarının

meselesi, gazetelere yansıyan haberlere bakılacak olursa, ancak 1923 yılı Aralık ayı sonlarında çözüme ulaştı.⁴⁰

Konunun bir diğer boyutu da Maarif Vekâleti'nin Türk öğretmenlere ve Türkçe derslere ilişkin düzenlemesine yabancı okulları himaye eden devletlerin ve okul idarelerinin verdiği tepkilerdi. Gazeteler konunun bu boyutuna daha az yer ayırmış olsalar da, bazı kısa haberler öğretmen atamaları nedeniyle Türk yönetimi ile Fransız okulları arasındaki ilişkilerin gerildiğini gösteriyordu.

Yabancı okulların Türk öğretmenlerin tayini konusundaki tavrına ilişkin ilk haberler 1923 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru gazetelere yansımaya başladı. 29 Ağustos tarihli Vatan gazetesinde çıkan bir haberde, yabancı okullardan bazılarının tayin edilecek öğretmenler için gerekli görülen maaş miktarını ödeme olanakları bulunmadığı gerekçesiyle Türk öğretmenleri kabul etmeye yanaşmadıkları bildiriliyordu.⁴¹ Yabancı okulların bu tavrı hakkında görüşlerine başvurulmuş İstanbul Maarif Müdürü Saffet Bey ise hükümetin bu konudaki kararının kesin olduğunu, hükümetin tayin ettiği öğretmenleri kabul etmeyen okulların kapatılacağını, Türkiye'de yaşamak isteyenlerin hükümetin yasalarına ve koyduğu kurallara bağlı kalmaya mecbur olduklarını vurguluyordu.⁴²

5 Eylül tarihli Vatan ve İdam gazetelerinde aynı içeriğe sahip iki haber, Fransızların bu konudaki gelişmelerden rahatsız olduklarını ortaya koyuyordu. Habere göre, Fransız Yüksek Komiserliği, söz konusu üç ders için okullarına tayin edilecek öğretmenlere verilecek maaşları ve bu derslerin resmi programdaki ağırlığını çok bulan Fransız okul idareleri adına İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Murahhaslığı nezdinde şikâyetle bulunmuştu.⁴³ Öte yandan, bu konuda Türk yönetimi ile yaşanan gerginlik Türkiye'deki tüm Fransız okullarını kapsar görünmüyordu. Örneğin, 1914

çığnendiği iddiasıyla Vilayet'e bir arzuhal yazarak seçilmiş öğretmenlerin onaylanmamasını rica ettikleri yazıyordu. Gazete sekiz genç tarafından Vali Haydar Bey'e yazılan mektubu sütunlarına aynen taşımıştı. Bkz. "Ecnebi Mekteplerinde Muallimlik", **Tanin**, 3 Kanunuevvel 1923, s.3.

⁴⁰ 20 Aralık 1923 tarihli Vakit gazetesinde İstanbul Valisi Haydar Bey'in öğretmenlerin listesini inceleyerek onayladığı, bunların öğretime Pazartesi (24 Aralık) kesin olarak başlayacakları haber veriliyordu. "Mekatib-i Ecnebiye Türkçe Muallimleri", **Vakit**, 20 Kanunuevvel 1923, s.3; 24 Aralık 1923 tarihli Vatan gazetesinde ise yabancı okullara tayin edilen Türk öğretmenlerin Maarif'ten vesikalarını alarak derslere başladıkları haber veriliyordu. "Ecnebi Mekteplerinde Yeni Bir Mesele", **Vatan**, 24 Kanunuevvel 1923, s.2.

⁴¹ "Ecnebi Mektepleri", **Vatan**, 29 Ağustos 1923, s.2.

⁴² Aynı yazı.

⁴³ "Ecnebi Mekteplerinde Tedrisat Meselesi", **İdam**, 5 Eylül 1923, s.2; "Ecnebi Mekteplerde Türkçe Meselesi", **Vatan**, 5 Eylül 1923, s.3.

öncesinde de ders programında Türk diline yer ayıran İstanbul'daki seçkin Fransız okullarından biri olan Saint Benoît Koleji, Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerinin Maarif Vekâleti'nin belirlediği çerçevede verilmesine olumlu yanıt vermişti.⁴⁴ Edirne'deki Fransız okullarına tayin edilen Türk öğretmenler de 1923 Ekim ayı içinde derslere sorunsuzca başlamıştı.⁴⁵ Gazetelere yansıyan tek olumsuz gelişme İzmir'de yaşanmıştı. 18 Kasım tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde İzmir'deki Fransız okullarının Maarif Vekâleti'nin tayin ettiği öğretmenleri kabul etmedikleri gerekçesiyle kapatılmış olduklarından ve şimdi aynı tavrı sergileyen Amerikan Koleji'nin de kapatılmasına karar verildiğinden bahsediliyordu. Aynı haberde, Fransız okullarından Saint Joseph'in hükümetin tüm isteklerini kabul ettiği için faaliyetini sürdürmesine izin verildiği de bildiriliyordu.⁴⁶ 29 Kasım tarihli Vatan gazetesinde Fransız mümesilliğinin İzmir'deki okullar için hükümet nezdinde siyasi teşebbüste bulunduğu ve bu konuda İstanbul'daki Hariciye Vekâleti temsilcisi Doktor Adnan Bey'e bir nota verdiği belirtiliyordu.⁴⁷

1923-1924 ders yılı başlarında İzmir'deki Fransız okullarının Türk öğretmenleri kabul etmeye yanaşmaması nedeniyle kapatılmaları, yabancı okullar konusunda hükümetin kararlı bir politika sergileyeceğini gösteriyordu. 30 Kasım'da Tanin gazetesinin sütunlarına taşıdığı Maarif Vekâleti'nin yabancı okullara ilişkin çıkardığı bir genelge, hükümetin söz konusu kurumlara karşı izleyeceği yolun genel çerçevesini de çiziyordu. Genelgenin içeriği sadeleştirilmiş şekliyle şöyleydi:⁴⁸

“1- 1918 Mütarekesi'nden önce mevcut yabancı okullar (Fransa, İngiltere, Amerika ve İtalya okulları) hükümetimizin emir ve yasalarına kayıtsız şartsız saygı göstermek; ilköğretim sınıflarında haftada dörder, ortaöğretim sınıflarında ikişer saat Türkçe ve her sınıfta birer saat Türkiye coğrafyası ve ikişer saat Türk tarihi okutmak ve bu dersleri okutacak Türk

⁴⁴ Saint Benoît Koleji müdürü Jean Leveque'in İstanbul Maarif Müdürü'ne gönderdiği 25.4.1923 tarihli mektup. **BCA**, 180.09/28.149.

⁴⁵ Bkz. “Edirne'de Ecnebi Mektepleri”, **Vakit**, 22 Teşrin-i evvel 1923, s.2. 22 Ekim 1923 tarihli **Vakit** gazetesinde Fransız okullarından bahsedilmemişse de Edirne'ye bağlı Karaağaç'ta 1923 yılında Notre Dame Auxiliatrice ve Saint Basile adını taşıyan iki Fransız okulu mevcuttu. Notre Dame Auxiliatrice kız okulu hakkında bkz. CADN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Notre Dame Auxiliatrice okulunun 1922-1923 ders yılına ait bilgi formu. Saint Basile erkek koleji hakkında bkz. CADN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Saint Basile Koleji'nin 1922-1923 ders yılına ait bilgi formu.

⁴⁶ “İzmir'deki Ecnebi Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin-i Sani 1923, s.3.

⁴⁷ “İzmir'de Fransız Mektepleri”, **Vatan**, 29 Teşrin-i Sani 1923, s.2.

⁴⁸ “Mekâtib-i Ecnebiye”, **Tanin**, 30 Teşrin-i sani 1923, s.2; “Ecnebi Mekteplerinde Türkçe”, **Vatan**, 3 Kanun-ı Evvel 1923, s.4.

öğretmenlere, eşdeğer Türk okullarında verilen maaşlardan az olmamak üzere yeteri kadar maaş vermeyi ve mutlak teftiş ve denetimimizi kabul etmek şartıyla yeniden öğretime devam edebilirler. Bildirilen şartlara saygı göstermeleri durumunda öğretim faaliyetlerine engel olunmayacak; eski hükümetlerden [Osmanlı] alınmış olan ferman ve ruhsatnameleri “Türkiye Cumhuriyeti” adına yenilenecektir.

2- 1918 Mütarekesi ile Lozan Antlaşması'nın imza tarihi arasındaki süre içinde açılan okullar Vekalet tarafından yapılacak incelemeden sonra verilecek karara bağlıdır.

3- Bundan sonra kurulacak kurumlar hakkında Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi tamamen uygulanacak, dördüncü maddedeki şartlar aranacaktır.

4- Okullar sürekli teftiş edilecektir.

5- Kanun ve yönetmeliklerimize saygı göstermedikleri, teftişler sonucunda meydana çıkan yabancı ve yabancı olmayan bütün özel okullar varsa derhal bildirilecektir.”

Bu genelge, Lozan'da İsmet Paşa'nın kendilerine gönderdiği mektuplarla okulları için kısmi bir güvence ve özerklik payı elde ettiğini düşünen Müttefiklerin böyle bir ayrıcalıktan faydalanamayacaklarını çok açık bir biçimde ortaya koyuyordu. Yeni Türk yönetimi Lozan'da yabancı okulların varlığını tanımakla yetinmiş; ancak onlara mutlak ve değişmez bir hukuki statü vermemişti. Dolayısıyla yabancı okulların sadece mevcut yasa ve yönetmeliklere değil, gelecekte yapılacak yeni düzenlemelere de uymaları bekleniyordu. Bu beklenti, Türkiye'deki okullarının özerkliğini kısmen de olsa sürdürmek isteyen Fransa'nın bakış açısı ile çelişiyordu.

1923-1924 ders yılının ilk yarısında Fransız okulları ile Türk yönetimi arasında birtakım sıkıntılar olduğu açıktı. Ancak bunlar İstanbul ve Ankara basınına pek fazla yansımamıştı. Fransa'nın, Türk Hükümeti'nin yabancı okullara ilişkin yürüttüğü politikadan duyduğu memnuniyetsizlik, 1924 Şubat ayı başlarında Türk basınında peş peşe yayımlanan makalelerle gün yüzüne çıktı.⁴⁹ Bu makalelerde bir süredir Fransız Parlamentosu tarafından onaylanması beklenen Lozan Barış Antlaşması'nın parlamentonun Dışişleri Komisyonu'nda takılıp kaldığı; antlaşmanın onaylanması için Fransa'nın

⁴⁹ “Türk Vatanı ve Fransız Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Şubat 1924, s.1; “Tasdik Ne Zaman?”, **Akşam**, 5 Şubat 1924, s.1, “Fransız Mektepleri”, **Tanin**, 6 Şubat 1924, s.1; “Fransızlar Ne İstiyorlar?”, **Vakit**, 6 Şubat 1924, s.1; Ahmet Şükrü, “Hâlâ Eski Zihniyet”, **Vatan**, 6 Şubat 1924, s.1; “Fransızlar Kapitülasyonların İhyasını Mı İstiyorlar?”, **Tevhid-i Efkâr**, 6 Şubat 1924, s.1; İsmail Müştak, “Lozan Muahedesi ve Fransa”, **Tanin**, 7 Şubat 1924, s.1; “Fransa Ne İstiyor?”, **Tevhid-i Efkâr**, 7 Şubat 1924, s.1.

Türkiye'deki Fransız okulları hakkında kapitülasyon imtiyazlarını andırır birtakım müsaadeler talep ettiği konu ediliyordu. Fransa'nın tutumu basında şaşkınlık ve ölçülü bir öfke uyandırmıştı. Tüm gazeteler Lozan Barış Antlaşması ile çözümlenmiş bir sorunun Fransa tarafından yeniden pazarlık konusu edilmeye çalışmasını eleştiriyordu. Örneğin 6 Şubat tarihli *Vakit* gazetesinde, “*Lozan sulhu metni külldür: Ya tasdik, ya reddedilir. Fakat tasdikini muahede metni üzerinde yeni bir müzakereye talik etmek ve bu maksatla bu metni bir zemin-i müzakere yapmak imkânı yoktur*” deniyordu.⁵⁰ Yine tüm gazeteler farklı ifadelerle de olsa, Fransa'nın okullar sorunu diye bir sorun icat ederek Lozan'da tarihe gömülmüş olan eski imtiyaz zihniyetini yeniden canlandırmaya çalıştığını ve bunun kabul edilmesinin mümkün olmadığını dile getiriyorlardı. Fransa'nın talepleri basında Türkiye'nin iç işlerine karışmak olarak algılanmıştı.⁵¹ Gazetelerde kullanılan ortak dil, Türk Hükümeti'nin basın aracılığıyla Fransız Hükümeti'ni taleplerinden vazgeçirmeye çalıştığını düşündürüyordu.

Çoğunluğu Katolik misyon okulları olduğu halde, Şubat 1924'e kadar Fransız okulları Türk basınında dini planda eleştirilere maruz kalmamıştı. Ancak 7 Şubat'ta, Maarif Vekâleti'nin tüm yabancı okullara dini öğretim hakkında bir genelge göndermesi üzerine, Fransız okulları sorunu dini planda tartışılmaya başlandı. Maarif Vekâleti, söz konusu genelgenin giriş kısmında bazı yabancı okulların ibadet ve dini ayinlere öğretimden daha

⁵⁰ “Fransızlar Ne İstiyorlar?”, *Vakit*, 6 Şubat 1924, s.1.

⁵¹ Fransız taleplerinin Türkiye'nin iç işlerine karışmak olduğunu basında en ılımlı dille anlatan Ahmet Şükrü olmuştu. Fransız okullarından övgüyle bahseden Ahmet Şükrü, dostane bir üslup kullanmakla birlikte Fransa'yı son derece diplomatik bir dille uyarıyordu: “Biz Fransız mekteplerinden nur aldık, feyz aldık. Hatta bugün koltuklarımız kabarak bahsettiğimiz inkılâpta Fransız mektepleri büyük bir amil olmuştur. O halde Fransız mekteplerine Türkiye'de serbest bir faaliyet sahası vermek bizim için bir borç değil midir? Fransız mekteplerine bu serbest sahayı vermemek, onların nurunu söndürmek kendi gözümüzü kendi elimizle çıkarmaktan başka bir tarzda telakki edilebilir mi? Esasen Lozan'da Fransız mekteplerinin kıymetini, bunların muavenetlerini tanıdığımız için değil midir ki kendilerine muahede ile mevzuat-ı kanuniye dahilinde serbest bir faaliyet sahası verdik. Şimdiye kadar bu sözümüzü de harfî harfine tuttuk. Eğer Fransız mektepleri “mevzuat-ı kanuniyemizden” şikâyet ediyorlarsa, bu kanunların serbestçe faaliyetlerine bir mâni teşkil ettikleri kanaatinde iseler o halde müracaat edecekleri merci maarif müdüriyetidir. Müdüriyet ile mektep müdürleri baş başa vererek meseleyi tetkik ve hallederler. Fakat böyle hareket edileceği yerde Fransız Hükümeti diplomasi tarihiyle meseleyi halletmeye çalışmakla çok çarpık yola sapmıştır. Yanlış ve Lozan'da öldürdüğümüz, defnettığımız bir zihniyet tekrar canlı canlı karşımıza çıkmaktadır. Fransız mekteplerinin en büyük bir dostu sıfatıyla kendilerine tavsiyemiz, gidilmek istenilen bu sakım (yanlış) yoldan serian geri dönmelerinden ibarettir. Şüphesiz Fransız Hükümeti erkânı arasında vaziyeti anlayacak zekâlar vardır. Fransız mektepleri bir şuledir dedik. Bu şule bizi tenvir etmelidir, yakmamalıdır.” Ahmet Şükrü, “Hâlâ Eski Zihniyet”, *Vatan*, 6 Şubat 1924, s.1.

fazla zaman ayırarak din ve mezhep farkı gözetmeksizin öğrencilerin tamamını ibadet ve dini ayinlere kattıklarını; dersane, salon ve bahçelere dini tasvirler astıklarını haber aldığını vurguluyordu. Genelgenin devamında eğitim kurumu adı altında dini gayeler takip eden okullara hoşgörü ile yaklaşamayacağı ve bu yönde hareket ettikleri anlaşılan okulların derhal kapatılacağı bildiriliyordu. Vekâlet, bundan böyle mabetler haricinde dini ayin yapılmasına ve dini tasvirlerin bulundurulmasına izin vermeyecekti. Ayrıca yabancı okullara devam eden Müslüman çocuklarla okulları kuranların bağlı bulunduğu mezhebe mensup olmayan gayr-i Müslim çocukların, zorla ya da kendi istekleriyle dini derslere ve ayinlere katılmaları da yasaklanıyordu.⁵² Maarif Vekâleti vakit kaybetmeden yabancı okulların bu genelgeye uygun davranıp davranmadıklarını denetlemeye başladı. Edirne Karaağaç'taki Fransız ve İtalyan Katolik misyon okulları 21 Şubat'ta dini tasvirleri kaldırmadıkları gerekçesiyle kapatıldı.⁵³ 4 ve 8 Mart'ta da, aynı gerekçeyle İzmir'deki Fransız ve İtalyan Katolik misyon okullarının kapılarına mühür vuruldu.⁵⁴

Türk Hükümeti'nin Türkiye'deki yabancı misyoner okullarına karşı dini planda önlemler almaya başladığı tarihsel dönemin, Cumhuriyet rejiminin eğitimi laikleştirme yönündeki en önemli hamlesi olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu çıkarmasının hemen öncesine tesadüf etmesi dikkat çekicidir. Bin yıldır hüküm süren medrese temelli dini eğitim düzenini ortadan kaldırma hazırlığı içindeki Cumhuriyet rejiminin, belki bu hazırlığın beklenen bir sonucu olarak, belki de kamuoyunun olası tepkisini biraz olsun soğurmak amacıyla öncelikle yabancı misyon okullarına müdahale ettiği söylenebilir. Sonuçta, Fransa'nın okullar konusunda yaptığı çıkış ve Türkiye'nin eğitimde laik düzene geçme yönündeki adımları kesişmiş ve bu durum tüm diğer yabancı okullar içinde en fazla Fransız misyoner okullarını etkilemiştir.

Okul kavgası, Mart başında İzmir Fransız Katolik misyon okullarının kapatılmasından sonra, Türk-Fransız ilişkilerini sarsacak boyuta geldi. 20 Mart'ta Fransız Hükümeti'nin yarı resmi yayın organı olarak görülen *Le Temps* gazetesinde Fransa'nın okullar politikasını eleştiren önemli bir makale kaleme alındı.⁵⁵ Bu makale bazı Türk gazetelerinde de tercüme

⁵² "Ecnebi Mektepler", *Vatan*, 7 Şubat 1924, s.2.

⁵³ CADN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa Edirne Başkonsolosu M. L. Pérétié'nin İstanbul'daki Vekil Fransız Yüksek Komiseri Jessé-Curély'ye gönderdiği 21.2.1924 tarihli mektup.

⁵⁴ CADN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa İzmir Başkonsolosu'nun İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 8.3.1924 tarihli mektup.

⁵⁵ Bkz. "La question de Singapour-Les écoles françaises en Turquie", *Le Temps*, 20 Mart 1924, s.1.

edilerek yayımlandı.⁵⁶ Makale, Fransız Hükümeti tarafından anlaşılmadığını ima ettiği Türkiye'nin okullar siyasetini üç nokta üzerinden özetliyordu. Birincisi, Türkiye eğitimde mezhep bakımından tarafsız olunmasını, milli duygu ile yurttaşlık görevlerine yer verilmesini istiyordu. İkincisi, Türk Hükümeti medreseleri kaldırarak Müslüman okullarına karşı uyguladığı bir reformu Hıristiyan okullarına uygulamaktan kaçınmazdı. Üçüncüsü, Türk Hükümeti bu sorunu tamamıyla iç işleriyle ilgili görmekteydi. Dolayısıyla yabancı hükümetlerin bu konudaki protestolarına boyun eğmesi beklenemezdi.⁵⁷ Makaleye göre Türkiye'nin eğitimde benimsediği temel ilkeler bunlardı. Makalede, Fransa'nın Ocak ayı sonlarında Katolik misyon okullarına ilişkin Türk Hükümeti'ne verdiği bir nota ile Türkiye'nin eğitimde benimsediği temel ilkeleri görmezden geldiği ve böylelikle hem Fransız okullarının özel çıkarlarına hem de Fransa'nın "Doğu"daki genel çıkarlarına zarar verdiği de vurgulanıyordu. Soruna Fransa'nın ulusal çıkarları açısından yaklaşılacak makalede, okul kavgası ve davası uzatılacak olursa Türkiye'deki tüm Fransız misyon okullarının kapatılacağı ve bundan Türk Hükümeti'nin talimatlarına uyan İtalyanların kazançlı çıkacağı uyarısında bulunuluyordu.⁵⁸

Le Temps gazetesinin uyarıları, Fransız Katolik misyon okullarının tavrında bir değişikliğe yol açmadı. İstanbul'daki Katolik misyon okulları yöneticileri, Vatikan'ın Türkiye temsilcisi olarak görev yapan İstanbul Latin Piskoposu'nun da bulunduğu bir toplantıda, haçların yerinde kalmasında direnme ve çözüm olarak sınıflardan yalnızca dinsel resimlerin kaldırılmasını önerme noktasında anlaşılabilirler. Alınan bu karar, Vekâlet'e bildirildi. Ancak genelge hükümlerinin bütünüyle uygulanmasını isteyen Vekâlet, gereğini yapmaları için okullara 7 Nisan'a dek süre tanıdı.⁵⁹ 7 Nisan tarihli Müstakil, İkdâm ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri, sınıflarındaki dini resim ve heykeller ile haçları kaldırmayan İstanbul'daki Katolik eğitim kurumlarının kapatılacaklarını bildiriyordu.⁶⁰ 8 Nisandan itibaren İstanbul gazetelerinin sütunları Katolik okullarının kapatılmalarını ele alan haber ve makalelerle doldu. Vakit gazetesinin 10 Nisan tarihli haberine göre, İstanbul'da büyük çoğunluğunu Fransız okullarının oluşturduğu kırkın

⁵⁶ Bkz. "Türkiye'deki Fransız Papaz Mektepleri", *Vatan*, 24 Mart 1924, s.2; "Türkiye'de Fransız Mektepleri", *Tanin*, 24 Mart 1924, s.2; "Fransa Papaz Mekteplerini Müdafaa Edemez!", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1924, s.1.

⁵⁷ *A.g.m.*, s.2.

⁵⁸ *A.g.m.*, s.2.

⁵⁹ *Saint-Joseph'in Öyküsü-2 (1923-1968)*, s.19-20.

⁶⁰ "Ruhban Mektepleri", *Müstakil*, 7 Nisan 1924, s.3; "Mektepler Meselesi", *İkdâm*, 7 Nisan 1924, s.2; Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yirmi kadar Katolik okulunun kapatılması için polis müdürlüğüne tebligat gönderildiğini ve okulların kapatılmasına başlandığını bildiriyordu. "Katolik Mekteplerinin Seddi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Nisan 1924, s.3.

üzerinde Fransız ve İtalyan eğitim kurumu kapatılmıştı. Kapatılan okullardaki öğrenci sayısı on binin üzerindeydi ve bunlardan bin beş yüzünü Türk öğrenciler oluşturuyordu.⁶¹

Gazetelerde yer alan haber ve yorumlar, büyük ölçüde ortak vurgulara sahipti. Türkiye’de vicdan hürriyeti fazlasıyla vardı; fakat Türk hükümetinin emirlerine rağmen, okul ve dersliklerde Hıristiyanlığı telkin eden dini simgeleri korumakta ısrarın vicdan hürriyeti ile bir ilişkisi yoktu. Yapılmakta olan şey, Türkiye’nin dini alandaki hoşgörüsünün kötüye kullanılarak, okulların Hıristiyanlığın propaganda merkezleri haline dönüştürülmesiydi. Laik bir cumhuriyet idaresini benimsemiş yeni Türkiye’de ise buna izin verilemezdi.⁶² Gazeteler, tek ses halinde hükümetin aldığı kararın arkasında duruyor ve Fransa üzerinde bir kamuoyu baskısı oluşturmaya çalışıyorlardı.

Okulların kapatılmasını ele alan köşe yazılarında konu daha çok laiklik çerçevesinde tartışılıyordu. Mehmet Asım, “Vakit”teki başmakalesinde, Türk Hükümeti’nin hareket tarzını en iyi anlaması gerekenin, uzun zaman önce okul ve kiliseyi birbirinden ayıran laik Fransız Hükümeti olduğunu vurguluyordu.⁶³ Ahmet Emin ise “Vatan”daki başmakalesinde, Fransa’nın laik bir devlet olduğu halde papaz okullarını koruyarak, iki yüzlü bir siyaset izlediğini söylüyor ve bunu Fransa’nın yurt dışında götüğü “kültür emperyalizmi” ile ilişkilendiriyordu.⁶⁴ Katolik okullarında çok sayıda Müslüman öğrencinin okumasının nedenlerine eğilen ve bu durumu Türk okullarında verilen lisan eğitiminin yetersizliğine bağlayan Ahmet Cevdet, konunun başka bir yönüne parmak basıyordu.⁶⁵ Konuya Türk-Fransız ilişkileri açısından yaklaşan ve Fransa’nın dış politikasını sorgulayan Necmettin Sadık ise Fransa’nın bir yandan Lozan Barış Antlaşması’nı onaylamayı geciktirerek, diğer yandan da haç meselesinde papaz okullarının yanında durarak, Doğu’da sahip olduğu geleneksel konumunu yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını yazıyordu.⁶⁶

⁶¹ “Mektepler Meselesi”, **Vakit**, 10 Nisan 1924, s.2. Gazeteler öğrenci sayılarına ve kapatılan okul sayısına ilişkin birbirinden farklı rakamlar vermekteydi. Örneğin 9 Nisan tarihli İkdâm gazetesinde kapanan okulların toplam öğrenci sayısının 12.500 ve bunlardan 2.500’ünün de Müslüman olduğu bildiriliyordu. “Papaz Mekteplerinden Çoğu Kapandı”, **İkdâm**, 9 Nisan 1924, s.1.

⁶² Bkz. “Ruhban Mektepleri”, **Tanin**, 8 Nisan 1924, s.2; Ahmet Emin, “Papaz Mektepleri ve Fransa”, **Vatan**, 9 Nisan 1924, s.1; Mehmet Asım, “Papaz Mekteplerinin Seddi”, **Vakit**, 9 Nisan 1924, s.1; Necmettin Sadık, “Papaz Mektepleri”, **Akşam**, 9 Nisan 1924, s.1.

⁶³ Mehmet Asım, “Papaz Mekteplerinin Seddi”, **Vakit**, 9 Nisan 1924, s.1.

⁶⁴ Ahmet Emin, “Papaz Mektepleri ve Fransa”, **Vatan**, 9 Nisan 1924, s.1.

⁶⁵ Ahmet Cevdet, “Papaz Mektepleri”, **İkdâm**, 9 Nisan 1924, s.1. Ahmet Cevdet birkaç gün sonraki başmakalesinde yine bu konuyu ele alıyor ve Türkiye’nin iyi derecede yabancı dil öğretecek kurumlara ihtiyaç duyduğunu tekrar ediyordu. Bkz. Ahmet Cevdet, “Yine Papaz Mektepleri”, **İkdâm**, 15 Nisan 1924, s.1.

⁶⁶ Necmeddin Sadık, “Vur Abalya!..”, **Akşam**, 18 Nisan 1924, s.1.

Gazetelerde yer alan haberlere bakılacak olursa, Fransız Katolik misyon okullarının kapanmasında Vatikan'ın dahli de söz konusuydu. Akşam gazetesinin 13 Nisan tarihli haberine göre, Papalık makamı Katolik misyon okullarına gerekli gördükleri takdirde rahip elbiselerini çıkarmalarını, fakat asla haçların kaldırılmasına razı olmamalarını telkin etmişti.⁶⁷ Aynı haberde Papa'nın İstanbul Vekili'nin, maiyetinden bir kişiyi söz konusu okullar lehinde girişimde bulunmak üzere Ankara'ya gönderdiği belirtiliyordu.⁶⁸

Fransız Hükümeti ise, 13 Nisan'da İstanbul'daki vekil temsilcisi Jessé-Curély⁶⁹ aracılığıyla İstanbul Hariciye Murahhaslığına Fransız okullarının kapatılmasını protesto eden bir nota göndermişti.⁷⁰ İstanbul gazeteleri, 19 Nisan tarihli sayılarında, Fransa'nın notasını tercüme ederek yayımlamışlardı. Fransız Hükümeti protesto notasında, Türkiye'nin Fransız okullarını kapatarak, Ankara Anlaşması ve Lozan Barış Antlaşmasını ihlal ettiğini söyleyerek, bunun sonuçlarına ilişkin Türk Hükümeti'ni uyarıyordu. Ayrıca Fransız okullarının gelecekteki idaresi hakkında Türkiye ve Fransa hükümetleri arasında görüşmelerin devam ettiği bir sırada, Türk makamlarının okulları kapatmasının daha az tahammül edilebilir bir durum olduğunu vurguluyordu.⁷¹

20 Nisan'da İkdam ve Vakit gazetelerinde Fransız gazeteci Maurice Pernot'nun önemli bir yazısı yayımlandı.⁷² Pernot'ya göre Vatikan ve Fransa, okullar meselesine farklı açılardan yaklaşıyordu. Vatikan, okulların kapatılmasını tamamen dini açıdan değerlendiriyordu. Vatikan'daki yetkililere göre, okul salonlarından haçların indirilmesine razı olmak dinden çıkmakla eşdeğerdi.⁷³ Fransa için önemli olan ise ulusal çıkarlarıydı. Fransız dilini öğretmek Fransız nüfuzunun yayılmasında önemli katkılar sunan bu okulların kapatılması, Fransız çıkarları ve itibarı açısından tamiri mümkün

⁶⁷ "Papaz Mektepleri Hakkında", **Akşam**, 13 Nisan 1924, s.1.

⁶⁸ aynı yer.

⁶⁹ 19 Nisan 1923'te General Pellé'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği görevinden ayrılmasının ardından bu görevi Jessé-Curély vekaleten sürdürmüştür. Bkz. Jean-Louis Bacqué Grammont, Sinan Kunalalp ve Frédéric Hitzel, **Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)**, İstanbul-Paris, Isis Yay., 1991, s.79.

⁷⁰ Bkz. "Fransızların Notası", **İkdam**, 14 Nisan 1924, s.1; "Fransızların Bir Notası", **Vatan**, 14 Nisan 1924, s.2.

⁷¹ Nota metni için bkz. "Fransız Notası", **İkdam**, 19 Nisan 1924, s.1; "Fransız Notası", **Tanin**, 19 Nisan 1924, s.1; "Mektepler Meselesi", **Vakit**, 19 Nisan 1924, s.2.

⁷² Bkz. "Papaz Mektepleri", **İkdam**, 20 Nisan 1924, s.2; "Mektepler Meselesinde", **Vakit**, 20 Nisan 1924, s.2. Pernot'nun kaleme aldığı makale 16 Nisan'da Fransa'da Journal des débats gazetesinde yayımlanmıştır. Bkz. Maurice Pernot, "Nos écoles en Turquie", **Journal des débats**, 16 Nisan 1924, s.1.

⁷³ "Papaz Mektepleri", **İkdam**, 20 Nisan 1924, s.2.

olmayan bir darbe olacaktı. Zira Fransız laik eğitim kurumlarının Fransız Katolik misyon okullarından boşalan yeri doldurmaları mümkün görünmüyordu.⁷⁴ Pernot, sorunun çözüme kavuşturulabilmesi için hem Fransa hem Vatikan'ın görüşlerini uzlaştıracak ve nihayetinde Türkiye'nin de kabul edebileceği bir formül aramak gereğine inanıyordu. Bunun için tek yol diplomasıye başvurmakta.⁷⁵

Sorunun çözüme kavuşması için ilk olarak Vatikan harekete geçti. Okulların kapatılmasının üzerinden bir hafta bile geçmeden, İstanbul'daki Vatikan temsilcisi Monsenyör Cesarano, bütün Fransız ve İtalyan okulları adına Ankara'ya giderek, bu kurumların yeniden açılması için girişimlerde bulundu. Başkentte iki hafta kalan Cesarano, yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamadı.⁷⁶ 29 Nisan'da, bu kez Fransız temsilci Jessé-Curély, İstanbul Hariciye Vekâleti Murahhası Adnan Bey'i ziyaret ederek, kendisinden kapatılan Fransız okullarının öğretim yılı sonuna kadar açık tutulmaları ve sınavlarını yapmalarına izin verilmesini talep etti.⁷⁷ Mayıs ayında Jessé-Curély, bu yöndeki talebini yinelediğinde, kendisine haçlar kalkmadıkça Katolik okullarının açılmasına izin verilmeyeceği cevabı verildi.⁷⁸ Hükümet, haçlar konusunda tavizsiz bir kararlık gösteriyordu. Maarif Vekili Vasıf Bey, 10 Mayıs tarihli İkdam'da bu konuya ilişkin şunları söylemekteydi.⁷⁹

“Laik bir cumhuriyet dini müdahalelere, tesirlere katiyen müsaade edemez. Ecnebi mektepleri verdiğimiz emirlere tamamen ve bilâ-kayd ü şart itaat etmedikçe bilâ-istisna mesdud (kapalı) kalacaklardır. Bu mesele siyasi teşebbüsât ile halledilemez.”

Vasıf Bey'in sorunun siyasi girişimlerle halledilemeyeceği söylemi, Türkiye'nin yabancı okullarla olan anlaşmazlığı bir iç sorun olarak gördüğünü gösteriyordu. Türk Hükümeti, bu konuya gerçekten çok önem veriyor olmalıydı. Zira, 14 Mayıs'ta Vatan gazetesinde Vasıf Bey'in Fransız ve İtalyan temsilciler ile okullar sorunu hakkında görüşmeler yaptığı haberi, iki gün sonra bizzat Vekil tarafından yalanlandı. Okullar sorunu, Vasıf Bey'e müracaat eden okul temsilcilerinden başka kimseyle görüşülmemişti.⁸⁰ Öte

⁷⁴ Aynı yer.

⁷⁵ Aynı yer.

⁷⁶ 25 Nisan'da İstanbul'a dönen Monsenyör Ceserano Vatan gazetesine verdiği demeçte “okullardan bütün resimleri filan kaldırdık, yalnız haçlar kaldı ki bunlar da kaldırılamaz. Mektepleri kapalı bırakırız, bunları kaldıramayız” demiştir. Monsenyör Cesarano'nun girişiminin başarısız olmasındaki temel neden, şüphesiz haçlar konusunda gösterilen bu dirençtir. “Papaz Mektepleri”, **Vatan**, 26 Nisan 1924, s.3.

⁷⁷ “Mektepler Meselesinde”, **Vakit**, 30 Nisan 1924, s.1.

⁷⁸ “Salibler Kalkmalı!”, **İkdam**, 9 Mayıs 1924, s.1.

⁷⁹ “Maarif Vekili Dün İstanbul'a Geldi”, **İkdam**, 10 Mayıs 1924, s.1.

⁸⁰ 14 Mayıs tarihli Vatan gazetesi Fransız ve İtalyan temsilcilerin Vasıf Bey'le okullar sorununu müzakereye başladığını yazmaktaydı. Bkz. “Mektepler Meselesinin

yandan Vasıf Bey'in İstanbul'daki Katolik rahiplerinin en kıdemlisi Saint Benoît müdürü Jean Levecque'le 15 Mayıs'ta yaptığı görüşmeden de bir sonuç elde edilememişti.⁸¹ Okullar sorunu, tamamen bir çıkmaza girmiş görünüyordu. Tam bu esnada, Fransa'da gerçekleşen Parlamento seçimlerinde Başbakan Raymond Poincaré'nin Ulusal Blok adlı seçim koalisyonuna karşı Édouard Hériot'nun önderlik ettiği Radikal-Sosyalistlerin Sol Koalisyonu galip çıktı.⁸² Hériot'nun Mustafa Kemal'e ve onun yönetimi altında gerçekleşen Türk Devrimi'ne sempatiyle yaklaştığı biliniyordu.⁸³ Bu nedenle Fransa'da seçimleri sol koalisyonun kazanması, Türk kamuoyunda çok olumlu karşılandı. Yeni Fransız Kabinesinden beklenen, hem Lozan Barış Antlaşması'nı bir an önce onaylaması hem de okullar sorununu laik bir cumhuriyete yakışır bir şekilde çözmesiydi.⁸⁴

Sorunun çözümsüz kalması ne Türkiye ne Fransa ve ne de Vatikan açısından sürdürülebilir bir durum olarak görünüyordu. Türk Hükümeti, haçların okullardan kaldırılması konusunda son derece kararlı olduğunu defalarca dile getirmişti. Ancak okulların kapatılması dolayısıyla aralarında pek çok Türk çocuğun da bulunduğu binlerce öğrenci okulsuz kalmıştı. Çoğu okulun kontenjanlarının dolu olduğu bir ortamda, bu öğrencilerin İstanbul'da hangi okullara yerleştirileceği önemli bir sorun olarak ortada duruyordu.⁸⁵

Fransa, okulların tamamen kapatılması durumunda, Türkiye'de Fransız dilinin yaygınlık kazanmasında ve Fransız nüfuzunun genişlemesinde etkin rol oynayan eğitim kurumlarından mahrum kalmış olacaktı. Hériot Hükümeti, okulların yeniden açılmasını istiyordu. Ancak dini bir konuda Vatikan'ın emrine göre hareket eden Katolik okullarına kendi görüşlerini kabul ettiremiyordu. Yapılacak tek şey Vatikan'ın ikna edilmesiydi.⁸⁶

Müzakeresine Başlandı", **Vatan**, 14 Mayıs 1924, s.1. Vasıf Bey 16 Mayıs'ta Cumhuriyet gazetesine verdiği beyanatta İtalya ve Fransa siyasi temsilcileri ile okullar sorunu hakkında görüştüğü yönündeki haberlerin doğru olmadığını açıklamıştı. Bkz. "Papaz Mektepleri", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1924, s.2.

⁸¹ "Papaz Mektepleri", **Vatan**, 16 Mayıs 1924, s.2.

⁸² "Édouard Hériot", **AnaBritannica**, C.10, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1987, s.612.

⁸³ Paul Dumont, "A l'aube du rapprochement franco-turc: le colonel Mougin, premier représentant de la France auprès du gouvernement d'Ankara (1922-1925)", **La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk**, Paris, Association pour le développement des études turques, 1991, s.89.

⁸⁴ Türk basınında bu konuyu ele alan iki başmakale için bkz. "Papaz Mektepleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Mayıs 1924, s.1; Ahmet Emin, "Fransa ile Dostluk", **Vatan**, 18 Haziran 1924, s.1.

⁸⁵ Bu konuda basında çıkan bazı haberler için bkz. "Papaz Mektepleri", **Vatan**, 11 Nisan 1924, s.2; "Açıkta Kalan Talebe", **Akşam**, 12 Nisan 1924, s.1; "Fransız Mekteplerindeki Talebe", **İkdam**, 14 Nisan 1924, s.2; "Türk Talebe Liselere Yerleştirilecek", **Vatan**, 15 Nisan 1924, s.2; "Ruhban Mektepleri", **Akşam**, 16 Nisan 1924, s.2.

⁸⁶ Hériot'nun okullar sorununa ilişkin görüşleri için bkz. "Türkiye-Fransa Münasebatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Mayıs 1924, s.1.

Vatikan, haçların sınıflardan kaldırılmasını dinden çıkmakla eşdeğer kabul ediyordu. Fakat bu konuda gösterilecek direnç, Türkiye'deki Katolik eğitim kurumlarının tümüyle ortadan kalkmasına neden olacaktı. Protestanlıkla yoğun rekabetin sürdüğü bir ortamda Vatikan, Katolikliğe büyük darbe vuracak böylesi bir gelişmeye sıcak bakamazdı.⁸⁷

Okullar sorununa ilişkin yaz ayları boyunca süren sessizlik, Ağustos ayı sonlarında bozuldu. İlk önemli gelişme, 26 Ağustos'ta Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu tarafından onaylanması oldu.⁸⁸ Türk basınında çıkan bazı haberlere göre Herriot, Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması dolayısıyla Fransız Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Katolik okullarına ilişkin ihtilafın tarafları memnun edecek bir şekilde halledildiğinden söz etmişti.⁸⁹ Daha sonra asılsız olduğu anlaşılan bu haber, okullar sorununu tekrar basının gündemine taşıdı.⁹⁰ Vatikan'ın Bükreş Büyükelçisi Monsenyör Dolci'nin 26 Ağustos'ta İstanbul'a gelerek, Hariciye Murahhası Nusret Bey'le görüşmesi de basında okullar sorunu ile ilişkilendirildi.⁹¹ Takip eden günlerde bu haberler yalanlandı.⁹² Eylül ayı başlarında basında birbirini yalanlayan haberler çıkmaya devam etti.⁹³ Ancak 3 Eylül'de Monsenyör Dolci'nin Hariciye Murahhası Nusret Bey'i yeniden ziyaret etmesi, Türk Hükümeti ile Vatikan temsilcisi arasında okullar

⁸⁷ Vatikan'ın bu konudaki görüş açısını yansıtan bir yazı için bkz. "Papaz Mektepleri", **İkdam**, 20 Nisan 1924, s.2.

⁸⁸ Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu tarafından onaylanması hakkında bkz. "Lozan Muahednamesi ve Fransa", **Tevhid-i Efkâr**, 27 Ağustos 1924, s.1; "Fransız Mebusanı Muahedemizi Tasdik Etti", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1924, s.1.

⁸⁹ "Ruhban Mektepleri", **Vakit**, 27 Ağustos 1924, s.3.

⁹⁰ Vakit gazetesinin kendisiyle yaptığı röportajda Fransız temsilci Jessé-Curély, Herriot'nun konuşma metnini aktaran telgrafta bir basım hatası yapılmış olabileceğini söylemiştir. Bkz. "Mösyö Doumergue Muahedeyi Tasdik Etti", **Vakit**, 29 Ağustos 1924, s.1.

⁹¹ Bu konuda basında çıkan birkaç haber için bkz. "Ruhban Mektepleri", **Vakit**, 27 Ağustos 1924, s.3; "Ruhban Mektepleri", **Vatan**, 27 Ağustos 1924, s.3.

⁹² Dolci kendisiyle yapılan röportajda İstanbul'a geliş nedeninin okullarla ilişkili olduğunu doğrulamadığı gibi, yalanlamamıştır da. Ancak haçlar konusunda Vatikan'ın fikrinin değişmediğini tekrar etmiştir. Bkz. "Mesdud Papaz Mektepleri Tekrar Açılıyor Mu?", **Tevhid-i Efkâr**, 28 Ağustos 1924, s.1. Cumhuriyet gazetesine açıklamada bulunan bir Türk yetkili de Dolci'nin gelişinin Katolik okullarıyla hiç bir ilişkisinin olmadığını söylemiştir. Bkz. "Papaz Mektepleri", **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1924, s.2.

⁹³ Basında Vatikan'ın da rızasıyla haçları kaldırmayı kabul eden Katolik okullarının yeniden açılacağına dair haberler için bkz. "Papaz Mektepleri", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1924, s.3; "Fransız Mektepleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1924, s.1; "Papaz Mektepleri Tekrar Küşad Ediliyor Mu?", **Tevhid-i Efkâr**, 1 Eylül 1924, s.3; "Haçlar Kalkacağından Papaz Mektepleri Açılıyor", **Vakit**, 1 Eylül 1924, s.2. Yukarıdaki haberleri yalanlayan bir haber için bkz. "Ruhban Mektepleri", **Vatan**, 3 Eylül 1924, s.3.

sorununun müzakere edilmekte olduğu kanaatini güçlendirdi.⁹⁴ Sorunun müzakere edildiğinin net bir dille açıklanmamasının nedeni büyük olasılıkla tarafların daha önce sergilemiş olduğu katı tutumdu. Türk Hükümeti, okullara ilişkin ihtilafı bir iç sorun olarak gördüğünü ve müzakere etmeyeceğini; Vatikan ise haçların kaldırılmasını tartışmayacağını defalarca vurgulamıştı. Bu nedenle iki taraf da konunun müzakere aşamasında olduğunu gizlemek istiyor olmalıydılar. Öte yandan müzakere sürecine rağmen tıkanıklığın aşılmadığı da açıktı. 17 Eylül tarihli *Vakit* gazetesi, okulların açılma zamanı gelmesine rağmen Katolik okullarının haçları indirerek hükümet emirlerine tamamen uyacakları hakkında halen Maarif Müdüriyeti'ne müracaat etmediklerini kaydediyordu.⁹⁵ Yeni öğretim yılının başlamasına rağmen okulların açılmaması üzerine Fransa devreye girdi. Herriot, daha önce (8 Haziran 1922-9 Mart 1924) TBMM Hükümeti nezdinde Fransa'nın ilk resmi temsilcisi olarak görev yapan ve aralarında Mustafa Kemal, İsmet Paşa gibi isimlerin de bulunduğu Türk ulusal hareketinin liderleri ile sağlam dostluklar kuran Louis Mougin'i, Ankara'ya ikinci kez temsilci tayin etti.⁹⁶ Mougin, 19 Eylül'de İstanbul'a gelişinin ardından gazetecilere verdiği demeçte, "mektepler meselesi ile alâkam yoktur" demişti.⁹⁷ Fakat onun gelişinin ardından süreç hızlandı. 23 Eylül'de Ankara'ya geçen Mougin⁹⁸, burada aynı zamanda Hariciye Vekili de olan Başvekil İsmet Paşa ve Maarif Vekili Vasıf Bey'le görüşmeler yaptı.⁹⁹ Mougin'in temasları sonucunda, Ankara'nın tüm talepleri kabul edilerek, okullar konusunda Türk-Fransız uyuşmazlığı sona erdirildi.¹⁰⁰

Halledilemeyen tek sorun, haçların ne olacağı konusunda süregiden anlaşmazlıktı. Aslında 19 Eylül'de yapılan bir toplantıda Monsenyör Dolci

⁹⁴ Bkz. "Papaz Mektepleri", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1924, s.2; "Mektepler Meselesi", *Vatan*, 4 Eylül 1924, s.1; "Papaz Mektepleri", *Vakit*, 4 Eylül 1924, s.2.

⁹⁵ "Haçlar İndirilmedikçe", *Vakit*, 17 Eylül 1924, s.3.

⁹⁶ Louis Mougin'in Ankara'da Fransa temsilcisi olarak görev yaptığı dönem hakkında bilgi edinmek için bkz. Paul Dumont, "A l'aube du rapprochement franco-turc: le colonel Mougin, premier représentant de la France auprès du gouvernement d'Ankara (1922-1925)", *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*, Paris, Association pour le développement des études turques, 1991, s.75-108.

⁹⁷ "General Mougin Dün Şehrimize Geldi", *Vatan*, 20 Eylül 1924, s.2.

⁹⁸ "General Mougin Ankara'da", *Vatan*, 24 Eylül 1924, s.1.

⁹⁹ General Mougin'in İsmet Paşa'yı ziyareti hakkında bir haber için bkz. "General Mougin'in Ziyareti", *Vatan*, 25 Eylül 1924, s.3. General Mougin'in Maarif Vekili Vasıf Bey'i ziyareti hakkında bir haber için bkz. "General Mougin'in Ziyareti", *Vakit*, 26 Eylül 1924, s.3. General Mougin'in Fransa'dan yeni talimat aldıktan sonra İsmet Paşa'yla Hariciye Vekâlet'inde yaptığı görüşme hakkında bkz. "General Mougin Hükümetinden Talimat Aldı", *Vatan*, 30 Eylül 1924, s.3. General Mougin'in Maarif Vekili ile bir başka görüşmesi hakkında bkz. "General Mougin", *Cumhuriyet*, 1 Teşrin-i Evvel 1924, s.3.

¹⁰⁰ *Saint-Joseph'in Öyküsü-2 (1923-1968)*, s.21.

ile İstanbul'daki Katolik misyonların üst düzey yetkililerinin bu soruna ilişkin bulduğu bir formül vardı. Eğitim kurumları, din okulları ve karma okullar adı altında iki kategoriye ayrılacaktı. İlk kategorideki okullarda sadece Katolik öğrenciler öğrenim görecekti; din eğitimi sürdürülecek ve dini simgeler korunacaktı. Her din ve mezhepten öğrencilerin birlikte öğrenim göreceği karma okullarda ise Ankara'nın emirlerine uyulacaktı. Yani haçlar, sınırlı mekanlar dışında her dinden öğrencinin girip çıktığı sınıflardan kaldırılacaktı.¹⁰¹

3 Ekim'de, aralarında Vatikan'ın İstanbul delegesi Monsenyör Cesarano ve bazı üst düzey misyon yetkililerinin bulunduğu dört kişilik bir heyet Ankara'ya geldi.¹⁰² Dini okullar-karma okullar formülü, Ankara tarafından da benimsendi ve sorun çözüme kavuştu. 5 Ekim tarihli gazeteler, Vekâlet'in 7 Şubat'ta yayımlanmış olduğu genelgedeki mevcut şartları kayıtsız şartsız kabul eden Katolik misyon okullarının açılmasına izin verildiğini yazıyordu.¹⁰³ İstanbul'daki Fransız Katolik misyon okullarının altı ayı aşan bir sürenin ardından 22 Ekim'de tekrar eğitim faaliyetine başlamalarıyla birlikte Fransız okulları krizi son buldu.¹⁰⁴

Sonuç

Tanzimat'tan sonra büyük bir yaygınlık kazanan yabancı okullar, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devletin varlığı açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. İmparatorluk yönetimi, yabancı okullarla mücadele için hukuki bir mevzuat oluştursa da, söz konusu okullar, himayesi altında buldukları devletlerin diplomatik koruması sayesinde, Osmanlı iç hukukuna bağlı olmadan hareket edebilmişlerdir. TBMM Hükümeti'nin, Milli Mücadele yıllarında, 1915'te çıkarılan Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'ni yabancı okulları denetim altına almak üzere uygulamaya koyması, yeni Türk yönetimi ile İtilaf güçleri arasında bir anlaşmazlık doğurmuştur. Bu sorun, Lozan'da görüşülmüş ve bir çözüme bağlanmıştır. Ancak Türkiye'de önemli bir okul varlığı bulunan Fransa'nın, Lozan'da yabancı okullar sorununa ilişkin getirilen çözümü yeterli bulmaması ve Ocak 1924'te Türk Hükümeti'nden yeni taleplerde bulunmasıyla, Fransız okulları sorunu olarak adlandırabileceğimiz bir kriz ortaya çıkmıştır. Fransız Katolik

¹⁰¹ Rinaldo Marmara, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, çev. Saadet Özen, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.190.

¹⁰² **aynı yer**. Ayrıca bkz. "Papaz Mektepleri Açılıyor", **Tevhid-i Efkâr**, 7 Teşrin-i Evvel 1924, s.2.

¹⁰³ Bkz. "Papaz Mektepleri", **Vakit**, 5 Teşrin-i Evvel 1924, s.3; "Papaz Mektepleri Açılıyor", **Vatan**, 5 Teşrin-i Evvel 1924, s.3; "Papaz Mekteplerinin Taahhüdatı", **Tanin**, 5 Teşrin-i Evvel 1924, s.1.

¹⁰⁴ Marmara, **a.g.e.**, s.190.

misyon okullarının, haçlar konusunda ruhani bakımdan bağlı oldukları Vatikan'ı dinleyerek, Maarif Vekâleti'nin dini öğretim ve simgelere ilişkin gönderdiği genelgedeki emirlere uymaması ise krizi büsbütün derinleştirmiş ve okulların kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. Türk eğitim düzeninin laikleştirildiği bir tarihsel dönemde yaşanan bu gelişmeler, Türk basını tarafından da ilgiyle takip edilmiştir. Hükümetin aldığı kararların arkasında duran Türk basını, Türkiye'nin laik bir cumhuriyet olduğunu ve okullarda dini propagandaya izin verilemeyeceğini ısrarla vurgulamıştır. Hükümet, basın kanalıyla krizden zararlı çıkanın Fransa olacağını muhabatına güçlü bir şekilde duyurmuştur. Aslında haç krizi, Türk Hükümeti'nin kendi eğitim düzeni üzerinde tek egemen olduğunu kabul ettirmesi için de önemli bir vesile oluşturmuştur. En nihayetinde Fransa ve Vatikan, okullarının daimi olarak kapanması tehdidi karşısında Türk tarafının görüşünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Böylelikle medreselerin kaldırılmasının ardından, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun bir diğer amacı olan yabancı okulların Maarif Vekâleti denetimi altına girmesi hedefi de gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

A- Fransız Arşivleri

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, La Courneuve (AMAE), Série E Levant, 1918-1929, Turquie, Vol.122.

AMAE, Série E Levant, 1918-1929, Turquie, Vol.179.

AMAE, Série E Levant 1918-1929, Turquie, Vol.183.

Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN), Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359.

CADN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361.

CADN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371.

B- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030.10/143.21.1.

BCA, 180.09/28.149.

Gazete Yazıları

"Açıkta Kalan Talebe", **Akşam**, 12 Nisan 1924.

"Amerikan Mektepleri Rum ve Ermeni Tahrikatına Ocaklık Ediyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Mart 1921.

- “Ecnebi Mektepler”, **Vatan**, 7 Şubat 1924.
- “Ecnebi Mektepleri”, **Vatan**, 29 Ağustos 1923.
- “Ecnebi Mekteplerde Türkçe Meselesi”, **Vatan**, 5 Eylül 1923.
- “Ecnebi Mekteplerinde Muallimlik”, **Tanin**, 3 Kanunuevvel 1923.
- “Ecnebi Mekteplerinde Türkçe”, **Vatan**, 3 Kanun-ı Evvel 1923.
- “Ecnebi Mekteplerde Türkçe Tedrisat”, **Akşam**, 27 Mart 1923.
- “Ecnebi Mekteplerinde Yeni Bir Mesele”, **Vatan**, 24 Kanunuevvel 1923.
- “Ecnebi Mekteplerinin Seddi”, **Tasvir-i Efkar**, 19 Teşrin-i Sani 1914.
- “Edirne’de Ecnebi Mektepleri”, **Vakit**, 22 Teşrin-i evvel 1923.
- “Fransa Ne İstiyor?”, **Tevhîd-i Efkar**, 7 Şubat 1924.
- “Fransa Papaz Mekteplerini Müdafaa Edemez!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Mart 1924.
- “Fransız Mebusanı Muahedemizi Tasdik Etti”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1924.
- “Fransız Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1924.
- “Fransız Mektepleri”, **Tanin**, 6 Şubat 1924.
- “Fransız Mekteplerindeki Talebe”, **İkdam**, 14 Nisan 1924.
- “Fransız Notası”, **İkdam**, 19 Nisan 1924.
- “Fransız Notası”, **Tanin**, 19 Nisan 1924.
- “Fransızlar Kapitülasyonların İhyasını Mı İstiyorlar?”, **Tevhid-i Efkar**, 6 Şubat 1924.
- “Fransızlar Ne İstiyorlar?”, **Vakit**, 6 Şubat 1924.
- “Fransızların Notası”, **İkdam**, 14 Nisan 1924.
- “Fransızların Bir Notası”, **Vatan**, 14 Nisan 1924.
- “General Mougin”, **Cumhuriyet**, 1 Teşrin-i Evvel 1924.
- “General Mougin Ankara’da”, **Vatan**, 24 Eylül 1924.
- “General Mougin Dün Şehrimize Geldi”, **Vatan**, 20 Eylül 1924.
- “General Mougin Hükümetinden Talimat Aldı”, **Vatan**, 30 Eylül 1924.
- “General Mougin’in Ziyareti”, **Vakit**, 26 Eylül 1924.
- “General Mougin’in Ziyareti”, **Vatan**, 25 Eylül 1924.
- “Haçlar İndirilmedikçe”, **Vakit**, 17 Eylül 1924.
- “Haçlar Kalkacağından Papaz Mektepleri Açılıyor”, **Vakit**, 1 Eylül 1924.

- “İzmir’de Fransız Mektepleri”, **Vatan**, 29 Teşrin-i Sani 1923.
- “İzmir’deki Ecnebi Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin-i Sani 1923.
- “Katolik Mekteplerinin Seddi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Nisan 1924.
- “La question de Singapour-Les écoles françaises en Turquie”, **Le Temps**, 20 Mart 1924.
- “Lozan Muahedenamesi ve Fransa”, **Tevhid-i Efkar**, 27 Ağustos 1924.
- “Maarif Müdürü Saffet Bey’in Beyanâtı”, **İkdam**, 6 Ağustos 1923.
- “Maarif Vekili Dün İstanbul’a Geldi”, **İkdam**, 10 Mayıs 1924.
- “Mekâtib-i Ecnebiye”, **Tanin**, 30 Teşrin-i sani 1923.
- “Mekâtib-i Ecnebiye Türkçe Muallimleri”, **Vakit**, 20 Kanunuevvel 1923.
- “Mektepler Meselesi”, **İkdam**, 7 Nisan 1924.
- “Mektepler Meselesi”, **Vakit**, 10 Nisan 1924.
- “Mektepler Meselesi”, **Vakit**, 19 Nisan 1924.
- “Mektepler Meselesi”, **Vatan**, 4 Eylül 1924.
- “Mektepler Meselesinde”, **Vakit**, 20 Nisan 1924.
- “Mektepler Meselesinde”, **Vakit**, 30 Nisan 1924.
- “Mektepler Meselesinin Müzakeresine Başlandı”, **Vatan**, 14 Mayıs 1924.
- “Mesdud Papaz Mektepleri Tekrar Açılıyor Mu?”, **Tevhid-i Efkar**, 28 Ağustos 1924.
- “Mösyö Doumergue Muahedeyi Tasdik Etti”, **Vakit**, 29 Ağustos 1924.
- “Mülkümüzde Ecnebi Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i Sani 1922.
- “Papaz Mektepleri”, **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1924.
- “Papaz Mektepleri”, **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1924.
- “Papaz Mektepleri”, **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1924.
- “Papaz Mektepleri”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1924.
- “Papaz Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Mayıs 1924.
- “Papaz Mektepleri”, **İkdam**, 20 Nisan 1924.
- “Papaz Mektepleri”, **Vakit**, 4 Eylül 1924.
- “Papaz Mektepleri”, **Vakit**, 5 Teşrin-i Evvel 1924.
- “Papaz Mektepleri”, **Vatan**, 11 Nisan 1924.
- “Papaz Mektepleri”, **Vatan**, 26 Nisan 1924.

- “Papaz Mektepleri”, **Vatan**, 16 Mayıs 1924.
- “Papaz Mektepleri Açılıyor”, **Tevhid-i Efkar**, 7 Teşrin-i Evvel 1924.
- “Papaz Mektepleri Açılıyor”, **Vatan**, 5 Teşrin-i Evvel 1924.
- “Papaz Mektepleri Hakkında”, **Akşam**, 13 Nisan 1924.
- “Papaz Mekteplerinden Çoğu Kapandı”, **İkdam**, 9 Nisan 1924.
- “Papaz Mekteplerinin Taahhüdatı”, **Tanin**, 5 Teşrin-i Evvel 1924.
- “Papaz Mektepleri Tekrar Küşad Ediliyor Mu?”, **Tevhid-i Efkar**, 1 Eylül 1924.
- “Ruhban Mektepleri”, **Akşam**, 16 Nisan 1924.
- “Ruhban Mektepleri”, **Müstakil**, 7 Nisan 1924.
- “Ruhban Mektepleri”, **Tanin**, 8 Nisan 1924.
- “Ruhban Mektepleri”, **Vakit**, 27 Ağustos 1924.
- “Ruhban Mektepleri”, **Vatan**, 27 Ağustos 1924.
- “Ruhban Mektepleri”, **Vatan**, 3 Eylül 1924.
- “Salibler Kalkmalı!”, **İkdam**, 9 Mayıs 1924.
- “Tasdik Ne Zaman?”, **Akşam**, 5 Şubat 1924.
- “Türkiye-Fransa Münasebatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Mayıs 1924.
- “Türk Talebe Liselere Yerleştirilecek”, **Vatan**, 15 Nisan 1924.
- “Türk Vatanı ve Fransız Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Şubat 1924.
- “Türkiye’de Fransız Mektepleri”, **Tanin**, 24 Mart 1924.
- “Türkiye’deki Fransız Papaz Mektepleri”, **Vatan**, 24 Mart 1924.
- Ahmet Cevdet, “Papaz Mektepleri”, **İkdam**, 9 Nisan 1924.
- Ahmet Cevdet, “Yine Papaz Mektepleri”, **İkdam**, 15 Nisan 1924.
- Ahmet Emin, “Fransa ile Dostluk”, **Vatan**, 18 Haziran 1924.
- Ahmet Emin, “Papaz Mektepleri ve Fransa”, **Vatan**, 9 Nisan 1924.
- Ahmet Şükrü, “Hâlâ Eski Zihniyet”, **Vatan**, 6 Şubat 1924.
- Gentizon, Paul, “L’Action intellectuelle de la France en Turquie”, **Le Temps**, 27.12.1922.
- İsmail Müştak, “Lozan Muahedesi ve Fransa”, **Tanin**, 7 Şubat 1924.
- Mehmet Asım, “Papaz Mekteplerinin Seddi”, **Vakit**, 9 Nisan 1924.
- Necmettin Sadık, “Papaz Mektepleri”, **Akşam**, 9 Nisan 1924.
- Necmeddin Sadık, “Vur Abalıya!..”, **Akşam**, 18 Nisan 1924.
- Pernot, Maurice, “Nos écoles en Turquie”, **Journal des débats**, 16 Nisan 1924.

Kitaplar

- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2007)**, 11.B., Ankara, Pegem A Yay., 2007.
- BABOT, Christiane, **La mission des Augustins de l'Assomption à Eski-Chéhir 1891-1924**, İstanbul-Strasbourg, Les Éditions Isis, 1996.
- BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis ve diğerleri, **Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)**, İstanbul-Paris, Isis Yay., 1991.
- DERİNGİL, Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, 2.B., çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002.
- FORTNA, Benjamin C., **Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde İslam, Devlet ve Eğitim**, İstanbul, İletişim, 2005.
- GRANGE, Daniel J., **L'Italie et la Méditerranée (1896-1911): Les Fondements d'une politique étrangère**, C.1, Rome, École Française de Rome, 1994.
- (KANSU) Nafı Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, C.1, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930.
- KIESER, Hans-Lukas, **Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, 2.B., İstanbul, İletişim, 2005.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, 3.B., Ankara, İmge, İstanbul, 2000.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C.1, Kitap 2, çev. Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1970.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, C.1, Kitap 1, çev. Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1972.
- MARMARA, Rinaldo, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, çev. Saadet Özen, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
- MICHEL, Frère Ange, **Saint-Joseph'in Öyküsü-1 (1870-1923)**, çev. Demir Alp Serezli, İstanbul, Saint-Joseph Lisesi Eğitim Vakfı, 2002.
- MICHEL, Frère Ange ve SEREZLİ, Demir Alp, **Saint-Joseph'in Öyküsü-2 (1923-1968)**, İstanbul, Saint Joseph Lisesi Eğitim Vakfı, 2006.
- MUTLU, Şamil, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, 2.B., İstanbul, Gökkuşe, 2005.
- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, haz. Ferit Devellioğlu, 24.B., Ankara, Aydın Kitabevi Yay., 2007.
- Özel Okullar Mevzuatı**, İstanbul, Yeni Matbaa, 1954.

- ÖZEN, Saadet, **Yüz Elli Yılın Tanığı Notre Dame de Sion**, 2.B., İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2006.
- PERNOT, Maurice, **Rapport sur un voyage d'étude à Constantinople, en Egypte et en Turquie d'Asie (Janvier-Août 1912)**, Paris, [t.y.].
- SEZER, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Ankara, TTK, 1999.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C.1, 3.B., Ankara, TTK, 2000.
- ŞİŞMAN, Adnan, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- THÉVENIN, André, **La Mission laïque française à travers son histoire 1902-2002**, Paris, Mission Laïque Française, 2002.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2.B., Ankara, Bilgi Yay., 1998.
- Makaleler**
- BURROWS, Mathew, “‘Mission civilisatrice’: French Cultural Policy in the Middle East, 1860-1914”, **The Historical Journal**, Vol. 29, No.1, March 1986.
- DUMONT, Paul, “A l'aube du rapprochement franco-turc: le colonel Mougin, premier représentant de la France auprès du gouvernement d'Ankara (1922-1925)”, **La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk**, Paris, Association pour le développement des études turques, 1991.
- DUTTON, Samuel T., “Education in the Turkish Empire”, **Reconstruction in Turkey. A Series of Reports Compiled for the American Committee of Armenian and Syrian Relief**, ed. William H. Hall, New York, y.y., 1918.
- “Édouard Herriot”, **AnaBritannica**, C.10, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1987.
- KOÇAK, Cemil, “Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul, 1985.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, “Yabancıların Türkiyede Okutma Hürriyeti”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, 1959, ss.140-166.
- SHORROCK, William I., “The French Presence in Syria and Lebanon before the First World War, 1900-1914”, **Historian**, Vol.34, No.2, February 1972.
- SYLVÈRE, Paul, “Les Ecoles françaises en Turquie”, **Le Correspondant**, T.301, No.1517, (10 Déc. 1925).

ŞANLI, Cemal, “Türkiye’deki Yabancı Dini, İلمي, Hayri Kurumların Hukuki Durumu ve Gayrimenkul İktisapları”, **Prof. Dr. Hıfzı Timur’un Anısına Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1979, s.839-877.

TİMUR, Hıfzı, “Türkiye’de Bulunan Yabancıların Okuma ve Okutma Hürriyeti Bakımından Durumu”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 11, Sayı 1-2, 1945, s.271-287.

YORULMAZ, Şerife, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ruhsatsız Okullaşma: 19. Yüzyılda Açılan Gayrimüslim ve Yabancı Okullar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu Batı**, C.13, No.54, (Ağustos, Eylül, Ekim 2010).